

ANALIZA POLITIKA I PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE POLOŽAJA OSOBA SA INVALIDITETOM NA TRŽIŠTU RADA

Analiza politika i preporuke za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom na tržištu rada

Beograd, 2023.

Impresum

Izrada ove publikacije omogućena je uz podršku američkog naroda putem Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID).

Sadržaj publikacije je isključivo odgovornost Centra za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije i Foruma mladih sa invaliditetom i ne predstavlja nužno stavove USAID-a ili Vlade SAD.

Projekat "Posao po meri: Ekonomsko osnaživanje osoba sa invaliditetom" finansira Američka agencija za međunarodni razvoj (USAID) a sprovodi Forum mladih sa invaliditetom.

Drugi partneri projekta su Karitas Srbije, Fondacija Ana i Vlade Divac, Smart Kolektiv i Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije.

IZDAVAČ: Forum mladih sa invaliditetom

AUTORI: Dr Katarina Stanić, Ivana Poljak, Pavle Golicin i Dr Damjan Tatić

DIZAJN: Block&Roll

TIRAŽ: 300

ŠTAMPARIJA: Print-up doo Leskovac

MESTO ŠTAMPANJA: Leskovac

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

331.1-056.24/.36(497.11)
364-22-056.26/.36(497.11)

ANALIZA politika i preporuke za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom na tržištu rada / [autori Katarina Stanić ... [i dr.]]. - Beograd : Forum mladih sa invaliditetom, 2023 (Leskovac : Print-up). - 63 str. : graf. prikazi, tabele ; 30 cm

Podaci o autorima preuzeti iz kolofona. - Tiraž 300. - Summary. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 61-63.

ISBN 978-86-87969-11-7

1. Станић, Катарина, 1976- [аутор]
а) Особе са инвалидитетом -- Запошљавање -- Србија б) Особе са
инвалидитетом -- Социјална заштита -- Србија

COBISS.SR-ID 127357705

SADRŽAJ:

LISTA SKRAĆENICA	4
Executive Summary	6
1. Uvod	12
2. Osobe sa invaliditetom u Srbiji - osnovni podaci	13
3. Osobe sa invaliditetom u sistemu socijalne sigurnosti	17
4. Zapošljavanje osoba sa invaliditetom – Institucionalni okvir	22
4.1. Zakonodavni i strateški okvir	22
4.2. Obaveze poslodavaca vezane za zapošljavanje osoba sa invaliditetom	23
4.3. Procena radne sposobnost i zapošljavanje pod opštim i posebnim uslovima	25
4.4. Programi i mere usmereni ka zapošljavanju osoba sa invaliditetom	26
I. Mere aktivne politike zapošljavanja	26
II. Posebni oblici zapošljavanja	31
4.5. Analiza propisa koji su relevantni za zapošljavanje osoba sa invaliditetom od strane 6 jedinica lokalne samouprave: Novi Sad, Subotica, Zrenjanin, Beograd, Valjevo i Niš	33
5. Trendovi nezaposlenosti osoba sa invaliditetom i efekti programa	37
5.1. Trendovi nezaposlenosti osoba sa invaliditetom i efekti programa na nivou Republike	37
5.2. Nezaposlene osobe sa invaliditetom u 6 JLS	44
6. Finansiranje programa – Budžetski fond	46
7. Ključni izazovi	49
8. Zaključci i preporuke	56
LITERATURA	61
ANEKS – LISTA INTERVJUISANIH INSTITUCIJA	63

Lista skraćénica

AMZ – aktivne mere zapošljavanja

APZ – aktivne politike zapošljavanja

ARS – anketa o radnoj snazi

MRZBSP – Ministarstvo za rad, zapošljavanje,
boračka i socijalna pitanja

PIO – penzijsko invalidsko osiguranje

ZPRZOSI - Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji
i zapošljavanju osoba sa invaliditetom

Executive Summary

According to the latest available data, there are about 220,000 working age (15-65) persons with disabilities, of which more than 70% are inactive. It is estimated that about 70,000 of them do not have a pension, which means this is the most important target group for activation. The number of unemployed active jobseekers registered in the records of the National Employment Service (NES) was relatively constant in the period from 2010 - an average of about 14 thousand for the whole period with a slight decrease in the last three years, now amounting to about 12 thousand.

A typical unemployed person with a disability in Serbia is over 30 years old, long-term unemployed with at most has a high school education. The qualification and age structure of unemployed persons with disabilities is an aggravating circumstance for employment and the inclusion of these persons in measures of active employment policy.

The employment of persons with disabilities should be brought up to date bearing in mind the large change in the labor market in recent years. Namely, when the Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities was passed, the unemployment rate was almost 20%, but now it has dropped to around 10%. Also, we are witnessing an increasing influx of labor force from immigration, so in this sense, there is a need for society to actualize the activation of disabled persons.

The Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities has made some progress, but it has not been fully implemented, and there is still a lot of room to improve the employment of persons with disabilities within the framework of the existing legal solution. This primarily refers to insufficient spending of funds from the Budget Fund for this purpose. The least has been done for people with intellectual disabilities, i.e. those with the estimated 3rd degree of work ability. Not only has insufficient been done within existing legal solution, but the existing legal solution itself does not address this issue sufficiently.

The low level of economic activity of persons with disabilities reveals that the labor market has not yet succeeded in integrating them, which represents a significant loss for society. Their significantly lower employment rate than the one recorded for the general population could be the result of general problems related to all persons with disabilities, limited opportunities for employment, and poor access to opportunities for professional advancement, all in combination with a lack of mobility and an inaccessible work environment.

Major Challenges

In addition to general problems related to people with disabilities, such as the educational structure, access to facilities, transportation, and a general lack of mobility, the key problems related to employment could be divided into a) those concerning the activation of inactive people with disabilities b) employment and work engagement of those seeking a job c) problems related to the financing of the program.

The first group of problems is related to the inactivity of people with disabilities. Several important factors lead to this: passivation of persons with disabilities associated with social benefits, insufficient development of social welfare services, impossibility for persons with the 3rd degree of assessment of work ability to be employed and engaged in work, etc.

Passivation of persons with disabilities associated with social benefits is proven to be a significant factor of inactivity. People with disabilities have a great fear of losing care allowance. This is the conclusion of conducted in-depth interviews and also coincides with earlier research. On the one hand, the fear that persons with disabilities feel is not justified, considering that cash allowance for care has the same purpose as social welfare services (e.g. personal assistant). However, the fact is that there is a certain administrative complication related to the augmented care allowance given that the benefit is provided from two systems - insurance and social assistance. At the same time, the procedure of switching to insurance system is not clear enough, so the fear of losing the augmented part i.e. the supplement which is financed from the social assistance system is accurate. When it comes to disability pension, there is indeed a ban on employment with labor contract, but it is possible to work indefinitely based on other contracts such as service contracts for example, though the disability pensioners are often not informed about this possibility.

Social welfare services, especially those for independent living of people with disabilities, are underdeveloped and are a major obstacle to activation. In addition to the underdevelopment of the existing services, there is a need for a wider range of services. Namely, the criteria for the personal assistant service are met only by those persons with disabilities who receive an augmented care allowance, and only those who are capable of making independent decisions, which means that this service is designed only for persons with disabilities with severe physical disabilities. People with intellectual disabilities such as autism or those with mild disabilities (who do not receive augmented care allowance) are not entitled to this service. Therefore, in reality, there is a need for some other types of services that do not currently exist in the standards.

Impossibility of persons with disabilities with the 3rd degree of assessment of work ability to become employed or work according to the legal framework. This group of people is actually forced to be inactive because they are not given the legal opportunity to get a job. The assessment of work capacity, which is prescribed by the Law, in most cases results in the assessment of work incapacity of persons with intellectual disabilities, which means that they will not be able to get a job in the open labor market, although there are various jobs they could perform. Job centres, as the only form of employment allowed for these persons are still not functioning, and even if they were, the Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities prescribes compensation of only 20% of the average salary. In this way, this group of citizens, which is otherwise in the most unfavorable position in society, is still not guaranteed equal and active participation in the labor market, adequate social status and a dignified life. It can be said that this problem is somewhat related to the deprivation of business ability, which also by definition excludes people with disabilities from the open labor

market. It has been announced for a long time, but has not yet been implemented, to change the regulations on deprivation of business capacity and guardianship of adults, which would enable their employment and inclusion in the labor market.

Assessment of working capacity and the heavy workload of the Pension and Disability Insurance Fund Commission results in an insufficient orientation to individualized assessment of what people with disabilities could do as opposed to what they could not do. This is especially true for people with intellectual disabilities. On the other hand, some analyses indicate that the medical approach to the assessment of work ability also resulted in the fact that many employers filled their quota by sending existing employees for assessment who, for certain medical reasons, "lost" parts of their work ability, and that in this way the number of employed persons with disabilities was fictitiously increased.

Insufficient orientation of associations of persons with disabilities on employment. These associations should have an extremely important role in the employment of persons with disabilities, primarily reaching out to those not active and preparing them for the labor market. However, some earlier research indicates that organizations of persons with disabilities are not active enough in terms of encouraging the employment of persons with disabilities, and a representative of the International Labor Organization shares a similar opinion.

Second group of problems are those related to the employment of unemployed persons with disabilities who are actively searching for job. In 2022, there were a total of about 12,000 such persons in the records of the National Employment Service (NES) in Serbia. There are several factors affecting their employability - the first issue is the efficiency and effectiveness of active employment measures, insufficient investment is made in companies for professional rehabilitation, work centers have not yet been activated and similar.

The efficiency and effectiveness of active employment measures is insufficiently clear, and the adequacy of benefits is low. In-depth interviews indicate a very low provision for public works, which is only 22 thousand dinars and has not been raised for 10 years. Also, according to in-depth interviews with representatives of the NES, there are waiting lists for subsidies for the employment of persons with disabilities and great interest in training. The impression is that more funds are needed for these measures, although official data show the opposite. The number of persons with disabilities re-registering at the National Employment Service is increasing over time, while the number of those registering for the first time is getting smaller and smaller. Whether these individuals wander from one job to another or use different available measures is a question worthy of further investigation.

Work centers are still not operational nor legally regulated, even though 15 years have passed since the passing of the Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities. Based on in-depth interviews, one gets the impression that there are certain disagreements in the interpretation of what is the role of job centers - whether it is social protection or employment, or whether it is somewhere in between these two sectors, and therefore there are different interpretations of who should finance them.

Although the role of social enterprises is recognized as important for the employment of persons with disabilities, they have not yet truly taken root. Social enterprises are envisaged as a special form of employment in the Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities, but no benefits are foreseen. In the meantime, a Law on Social Enterprises was passed in 2022, although it is still not entirely clear how this Law will impact persons with disabilities.

Decreased financial support and therefore the sustainability of rehabilitation

companies are also one of the problems indicated by the in-depth interviews. In accordance with the Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities, these companies have the right for monthly subsidies for the wages of each employed person with disabilities in the amount of 75% of the total wage costs with the corresponding social security contributions, while not exceeding 50% of the average national salary. Furthermore, they can receive funds for programs to improve working and production conditions, introduce necessary standards, improve the quality of products and services, adapt the workplace or for other purposes that lead to more efficient operations and the inclusion of people with disabilities. However, in recent years, these companies have only received subsidization of the wages of employed persons with disabilities, while the funds for financing (reimbursement of wages) for professionals have been abolished. Also, in-depth interviews indicate that since 2017, public tenders no longer give these companies the opportunity for advancement.

Only 20-30% of the collected funds in the Budgetary Fund for Employment of Persons with Disabilities are spent on the purposes for which they are intended. In the observed period, the funds of the Fund were continuously reduced, from the initial 2.12 billion to 1.25 billion being the amount of the planned funds during the last five years, regardless of the estimated needs. This finding coincides with the findings in the Employment Strategy 2021-2026, where this problem is also observed.

Policy Recommendations

Recommendations related to the employment of persons with disabilities can be divided into general ones, which concern their position in general, and specific ones aimed at employment. With specific recommendations, something can be done very quickly, in a short period of time, while certain changes require a little longer time.

PECIFIC RECOMMENDATIONS FOR EMPLOYMENT OF PERSONS WITH DISABILITIES

In the short term

- Informing people with disabilities that they will not lose care allowance in case of employment
- Reducing the administrative procedure related to the transition from one long-term care system to another (social assistance to insurance)
- Adoption of the Rulebook on work centers
- Using the funds of the Budget Fund for its intended purpose
- Increasing the amount of provision for public works
- Promotion of flexible forms of employment

In the medium term

- **Special approach to persons with disabilities who are now classified in the 3rd degree of working capacity** - redefinition of their position, introduction of partial work capacity and the possibility of employment for this group of persons with disabilities.
- **Expert discussion about work centers**
- **Reviewing the limit of 20 average salaries for technical cooperation with enterprises for professional rehabilitation and employment of disabled persons with the view that limit is too high**
- **Assessment of working capacity**
 - Consistently apply and amend the Rulebook on the closer method, costs and criteria for assessing work ability and the possibility of employment and maintaining employment of persons with disabilities
 - More detailed definitions of the degree of disability used to assess work ability
 - Interlinking the Commission with the NES for the purpose of creating a profile, and orientation towards the client in terms of individual approach to each user.
- **Active employment measures**
 - Individualized case management, client-focused approach and assessment of the additional support
 - Careful targeting of a specific subgroup of people with disabilities based on age, level of education, length of unemployment as well as type of disability.
 - Improvement of design and adjustment of existing programs and/or introduction of new ones.
- **Development of existing social welfare services as well as the introduction of a wider range of services**
- **A multisectoral approach is necessary due to the strong link between social protection and employment**
- **Review the funding rules related to the obligation to employ persons with disabilities (quota system and penalties), without necessarily violating the principle of income neutrality.**
- **Special attention should be paid to young people with disabilities who leave.**

GENERAL RECOMMENDATIONS

- Harmonize the institution of complete deprivation of work capacity contained in the Family Law, which is not in accordance with the UN Convention.
- The current Pension Disability Insurance Fund Commission should be reformed and perhaps a new comprehensive institution of the type National Agency established
- Intensify work on removing barriers that make it difficult to access public facilities and areas, transportation, information, communications and other public services
- Redesigning the cash benefits of the long-term care system, specifically reviewing the two systems from insurance and the budget (social assistance)
- Rethinking and possibly redesigning the income security system for people with disabilities.
- Special attention should be paid to access to education for people with disabilities, as well as to the transition from school to work.

THE ROLE OF LOCAL SELF-GOVERNMENTS

Employment policies of persons with disabilities as well as obstacles to their employment are mostly in the domain of the national level. In addition, the role of local self-government can be significant in the following domains:

- Removing barriers that make it difficult to access public facilities and areas, transportation, information, communications and other public services are very often the responsibility of local authorities.
- Identifying persons with disabilities who have the potential for activation and strengthening of associations of persons with disabilities
- Advocacy and information about the rights and needs of people with disabilities
- Putting people with disabilities in the focus of Local Employment Action Plans.
- Matching funds for measures of active employment policy envisaged by Local Employment Action Plans where it is currently needed, especially for measures such as subsidies for which there seem to be waiting lists.
- When obstacles are removed from the national level, the role of local self-government units can be significant in the establishment of work centers, provision of space and other conditions for their establishment, etc.

FURTHER RESEARCH

- Collect and monitor data on the employment of persons with disabilities.
- Investigate the accounting system of active employment policy measures
- Investigate the reasons for the greater decrease in the unemployment rate of men compared to women
- Conduct net impact assessments of each individual employment measure, especially those with a large number of beneficiaries to understand the actual effects on employment and employability of persons with disabilities.
- Monitoring of separate statistical data by types of problems and degrees of disability
- A survey of persons with disabilities who were beneficiaries of subsidy measures and/or other programs and were employed but did not manage to stay in employment asking what are the biggest obstacles to "permanent" employment.

1. Uvod

Ova analiza je sprovedena u okviru projekta “Posao po meri: Ekonomsko osnaživanje osoba sa invaliditetom” koji finansira Američka agencija za međunarodni razvoj (USAID), a sprovodi Forum mladih sa invaliditetom. Drugi partneri projekta su Karitas Srbije, Fondacija Ana i Vlade Divac, Smart Kolektiv i Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije. Istraživanje je sprovedeno od strane Centra za samostalni život.

Cilj analize je bio da istraži trenutnu situaciju po pitanju zapošljavanja osoba sa invaliditetom, kako bi se utvrdila uspešnost aktuelnih javnih politika ekonomskog osnaživanja osoba sa invaliditetom, opis stanja i glavne prepreke u zapošljavanju, kao i najznačajniji faktori od uticaja na uspešnost strategija usmerenih na unapređenje položaja osoba sa invaliditetom.

Nizak nivo ekonomske aktivnosti osoba sa invaliditetom otkriva da tržište rada još uvek nije uspelo da ih integriše, a šire gledano ukazuje i na manjkavosti prethodnih napora za promovisanje socijalne inkluzije osoba sa invaliditetom. Nepovoljnost položaja osoba sa invaliditetom potvrđuje i poređenje njihovih stopa aktivnosti sa onima kod opšte populacije. Nizak nivo stopa aktivnosti osoba sa invaliditetom predstavlja značajan gubitak za društvo. Njihova znatno niža stopa zaposlenosti od one zabeležene kod opšte populacije bi mogla da bude rezultat ograničenih mogućnosti za zaposlenje, slabog pristupa prilikama za profesionalno napredovanje, a sve to u sklopu sa nedostatkom mobilnosti i nepristupačnim radnim okruženjem. Bez obzira na razloge, jasno je da nejednakosti i dalje postoje kako po broju i tipu prilika na tržištu rada, tako i po prihodima.

Tema zapošljavanja osoba sa invaliditetom bi trebalo da se ponovo aktuelizuje imajući u vidu prilično veliku promenu na tržištu rada poslednjih godina. Naime, kada je donet Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom stopa nezaposlenosti je bila skoro 20% da bi se sada spustila na oko 10%. Takođe, svedoci smo sve većeg priliva radne snage iz imigracije pa se u tom smislu aktuelizuje potreba kako samih osoba sa invaliditetom, a tako i društva u celini da se i oni u što većem broju aktiviraju.

Nova Strategija zapošljavanja ističe da iako je u prethodnom periodu učinjen pomak u sveobuhvatnom sagledavanju i unapređenju položaja osoba sa invaliditetom, neophodno je nastaviti sa stvaranjem jednakih uslova za pristup i ostanak osoba sa invaliditetom na tržištu rada. Podvlači se i da polaznu osnovu za postizanje pune delotvornosti planiranih aktivnosti i mera predstavlja primena individualnog pristupa u proceni potreba baziranom na ono što osoba sa invaliditetom može da pruži na tržištu rada, kao i integrisano pružanje usluga unapređenjem međusektorske saradnje.

Polaznu osnovu analize čini istraživanje CILS-a - **“Analiza usklađenosti zakonskog okvira Srbije sa konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom (Analiza zakonskog okvira –**

rad i zapošljavanje)¹ iz 2021. godine, čiji je autor Mirjana Ognjanović. Dokument je značajno izmenjen i dopunjen desk analizom zakonodavstva, različitih izveštaja, raspoloživih podataka i kvalitativnom analizom. Podaci su prikupljeni na osnovu popisa stanovništva, Ankete o radnoj snazi, raspoloživih izveštaja Nacionalne službe za zapošljavanje, kao i ostalih najvažnijih zakonskih i strateških dokumenata. Kada je u pitanju analiza osnovnih podataka, treba napomenuti ograničenja pre svega u smisli ažurnosti podataka jer su poslednji raspoloživi podaci o broju osoba sa invaliditetom u Srbiji još uvek iz Popisa 2011.

Kvalitativni deo istraživanje rađen je putem dubinskih intervjua sa različitim učesnicima – roditelji dece sa invaliditetom, osobe sa invaliditetom, predstavnici osoba sa invaliditetom (Savez za cerebralnu paralizu, predstavnik Međunarodne organizacije rada, predstavnici Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja itd. (u Aneksu je lista učesnika). Dubinski intervjui su sprovedeni uglavnom u direktnom razgovoru i u nekim situacijama putem zoom platforme, u trajanju 30-60 minuta.

Studija je skoncentrisana na osobe sa invaliditetom radnog uzrasta, pa su i socijalna davanja koja se analiziraju u studiji isključivo vezana za ovu osetljivu grupu. Na osnovu rezultata ovog istraživanja, identifikovani su ključni izazovi, ali i preporuke od značaja za unapređenje propisa i prakse u oblasti rada i zapošljavanja osoba sa invaliditetom.

2. Osobe sa invaliditetom u Srbiji - osnovni podaci

Prema poslednjim raspoloživim podacima, a to je Popis stanovništva iz 2011.¹ godine, u Republici Srbiji je živelo 571.780 osoba sa invaliditetom, što je predstavljalo oko 8% ukupnog stanovništva u toj godini. Posmatrano prema polu, među osobama sa invaliditetom veći je bio udeo žena (58,2%) nego muškaraca (41,8%).

Od ukupnog broja osoba sa invaliditetom, samo 71.107 (ili 12,4%) bilo je ekonomski aktivno, od čega 51.714 zaposlenih i 19.393 nezaposlenih lica (Tabela 1). Od neaktivnih lica (87,6% ukupnog broja osoba sa invaliditetom), najveći udeo činili su penzioneri (oko 360 hiljada), a ostatak su bila lica ispod 15 godina starosti, učenici i studenti, lica sa prihodom od imovine ili ona koja se bave samo kućnim poslovima, kao i korisnici novčane socijalne pomoći. Takođe, prema rezultatima Popisa 2011. glavni izvor prihoda osoba sa invaliditetom predstavljaju penzije (kod 352.700 lica ili 61,7% svih osoba sa invaliditetom), dok su zarade ili primanja bile glavni izvor prihoda za samo 6,8% osoba sa invaliditetom.²

¹ Podaci iz najnovijeg Popisa još uvek nisu raspoloživi

² Treba imati u vidu da popisni podaci o broju osoba sa invaliditetom nisu u potpunosti pouzdani i da procenjuju realno stanje, imajući u vidu subjektivnost u samoproceni ispitanika.

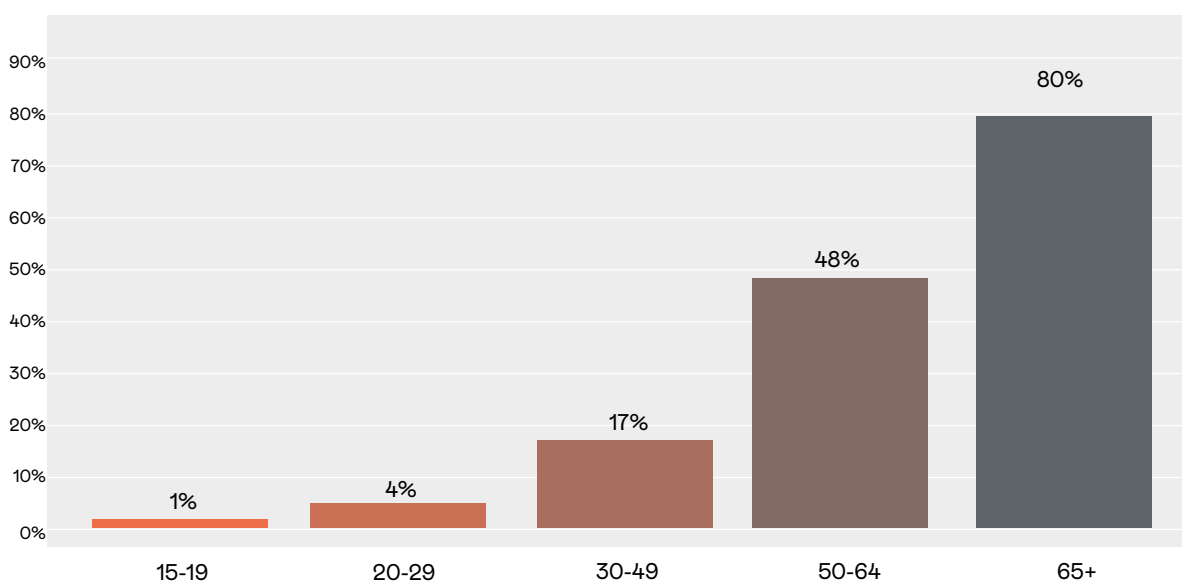
Tabela 1. Osobe sa invaliditetom po njihovom nivou (ne)aktivnosti na tržištu rada u 2011. godini

AKTIVNE	71 107
Zaposlene	51 714
Nezaposlene	19 393
NEAKTIVNE	500 673
Mlađe od 15	6 924
Učenici i studenti	2 649
Osobe koja obavljaju samo kućne poslove	51 012
Osobe sa prihodom od imovine	2 900
Penzioneri	359 687
Drugi	77 501
UKUPNO	571 780

Izvor: Republički zavod za statistiku Srbije, Popis 2011.

Penzije su različito zastupljene među različitim starosnim grupama i zapravo je mali procenat osoba sa invaliditetom mlađih od 50 godina pokriven penzijom.

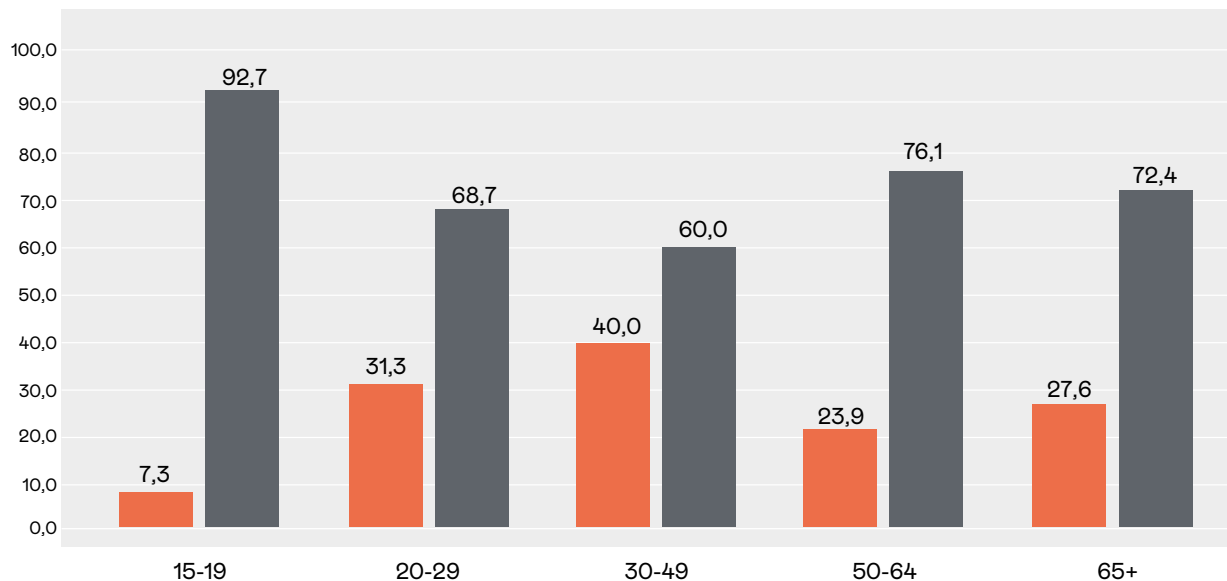
Grafikon 1. Pokrivenost osoba sa invaliditetom penzijama po starosnim grupama

Izvor: Marković, M. Osobe sa invaliditetom u Srbiji, Republički zavod za statistiku Srbije, Popis 2011

Kada posmatramo osobe sa invaliditetom u radno sposobnom dobu (15-65) njih je oko 220 hiljada osoba sa invaliditetom, od čega je više od 70% neaktivno. Po starosnim grupama, najviše ih je bilo aktivnih u starosnoj dobi 30-49.

Grafikon 2. Aktivnost osoba sa invaliditetom po starosnim grupama

Izvor: Marković, M. Osobe sa invaliditetom u Srbiji, Republički zavod za statistiku Srbije, Popis 2011

Tabela 2. Osobe sa invaliditetom po starosnim grupama (aktivnost i broj lica sa penzijom)

Starosna kategorija	Osobe sa invaliditetom ukupno	Ekonomski aktivni	Ekonomski neaktivni	Osobe sa invaliditetom sa penzijom
15-19	3,928	287	3,641	41
20-29	10,319	3,230	7,089	369
30-49	49,917	19,967	29,950	8,583
50-64	155,924	37,266	118,658	74,455
15-64	220,088	60,749	159,339	83,448

Izvor: Marković, M. Osobe sa invaliditetom u Srbiji, Republički zavod za statistiku Srbije, Popis 2011

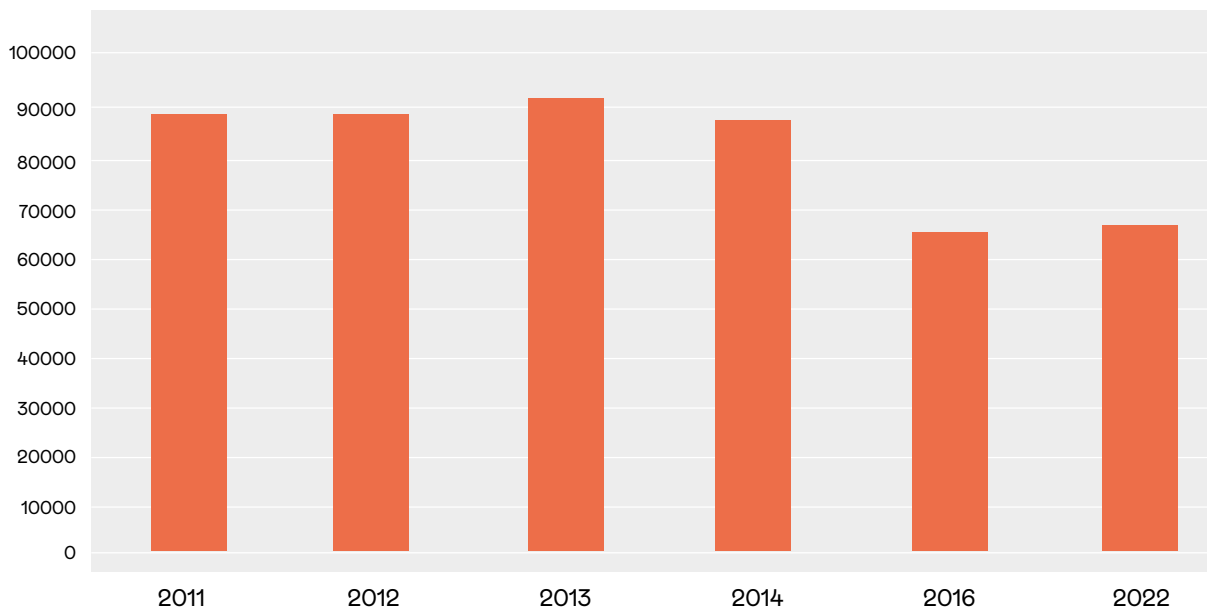
Od ukupnog broja osoba sa invaliditetom u radnom dobu 15-64 njih 83,4 hiljada je ostvarilo pravo na penziju. Ukoliko bismo pretpostavili da je većina onih koji imaju penziju neaktivno jer ne mogu da se zaposle u klasičnom radnom odnosu (detaljnije u narednom delu), možemo reći da je u 2011. godini preostajalo nekih **75 hiljada osoba sa invaliditetom koji su bili neaktivni, a da nisu ostvarili pravo na penziju.**

Ovo je vrlo sličan podatak koji možemo videti u Anketi o radnoj snazi gde se prema subjektivnom statusu u 2011. godini oko 88 hiljada izjasnilo kao „lice sa dugoročnim i trajnim invaliditetom koje ne radi“³, što je bilo na nivou od oko 2,6% ukupno neaktivnih.

³ Kod pitanja subjektivnog statusa postoji i odgovor „penzioner“ te stoga ovaj podatak poredimo sa brojem neaktivnih minus broj neaktivnih sa penzijom iz Popisa 2011

U međuvremenu se metodologija anketa o radnoj snazi menjala pa i samo pitanje oko subjektivnog statusa koje sada glasi „Lice koje je nesposobno za rad zbog dugotrajnog zdravstvenog problema“ tako da podaci nisu u potpunosti uporedivi. U 2022. godini broj takvih lica je nešto ispod 70 hiljada, što je i dalje negde na nivou 2,5% ukupno neaktivnih lica, obzirom da se ukupan broj neaktivnih smanjio.

Grafikon 3. Neaktivna lica sa dugoročnim i trajnim invaliditetom prema anketi o radnoj snazi

Izvor: RZS, Anкета o radnoj snazi (bilten)

Napomena: promena metodologije od 2015 i 2022. godine

Ove procene važne su iz perspektive potencijalne aktivacije osoba sa invaliditetom. Važno je, dakle, imati u vidu da iako se često govori o velikom broju osoba sa invaliditetom i da ti procenti dostižu i do 10% stanovništva, taj broj obuhvata starije osobe koje su i usled svoje starosti osobe sa invaliditetom. **Ako posmatramo broj osoba sa invaliditetom koji je potencijal za aktivaciju, onda je to oko 70 hiljada onih u radnom uzrastu koji nisu ostvarili pravo na penziju, a među njima mlađih od 50 godina je bilo oko 30 hiljada (Tabela 2).** Moguće da je ovaj broj još manji s obzirom na proces depopulacije u poslednjih 10 godina od poslednjih raspoloživih podataka iz Popisa.

3. Osobe sa invaliditetom u sistemu socijalne sigurnosti⁴

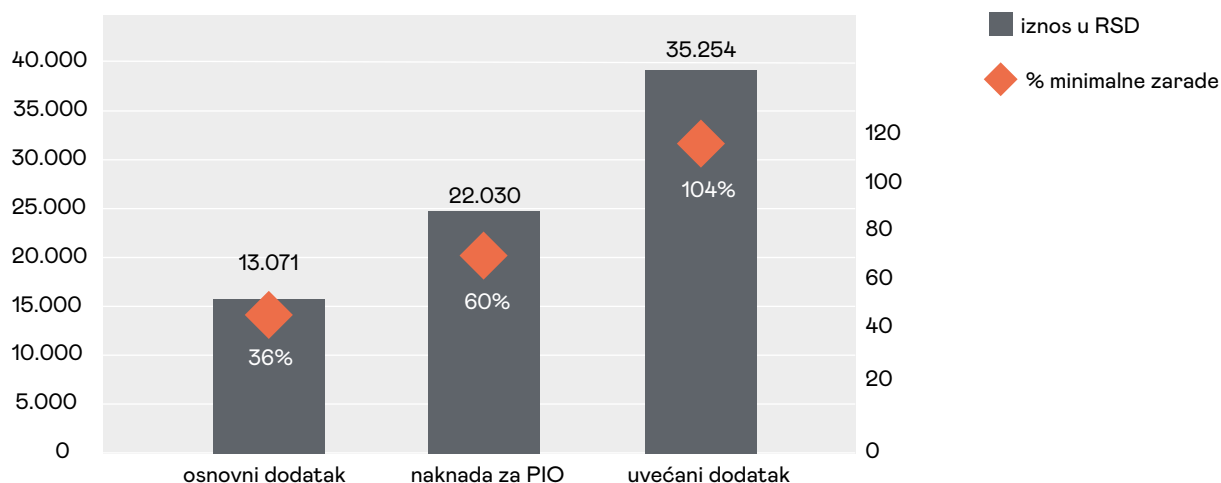
Prava iz sistema socijalne sigurnosti vezana za invaliditet tokom radnog uzrasta možemo posmatrati u tri osnovne kategorije⁵: a) davanja vezana za dodatne troškove koje prouzrokuje invaliditet (kombinacija novčanih transfera i usluga), b) programi obezbeđenja dohotka (novčani transferi), c) ostala davanja povezana sa drugim sektorima (obrazovanje, zapošljavanje i slično).

A) PRAVA VEZANA ZA DODATNE TROŠKOVE KOJE PROUZROKUJE INVALIDITET

U Srbiji se sistem dugotrajne nege sastoji iz novčanih davanja i usluga za samostalni život.

Pravo na **novčano davanje za pomoć i negu drugog lica** ostvaruje se u okviru sistema penzijsko-invalidskog osiguranja (naknada za pomoć i negu) i sistema socijalne zaštite (dodatak za pomoć i negu). Konkretno, oni koji su invaliditet stekli dok su bili osiguranici tj. u radnom odnosu, osnovno novčano davanje stižu kroz penzijsko invalidsko osiguranje, dok oni koji imaju urođen invaliditet, ili su ga stekli tokom mladih godina, pre zaposlenja, dobijaju dodatak za pomoć i negu. U oba slučaju u pitanju je tzv. kategorijsko targetiranje, što znači da je pravo uslovljeno isključivo zdravstvenim stanjem, a ne i materijalnim položajem korisnika. Procenu prava na novčano davanje vrše organi veštačenja u sistemu Fonda za penzijsko-invalidsko osiguranje (PIO)⁶.

Grafikon 4. Iznos novčanih davanja (dodatak i naknada) za pomoć i negu, oktobar 2022

Izvor: Stanić (2023)

4 Pod sistemom socijalne sigurnosti (social protection) podrazumeva se socijalna zaštita u užem smislu (finansirana iz budžeta) i sistem socijalnog osiguranja

5 Brochure: Disability-inclusive social protection: Geneva, https://www.google.com/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=0CAIQw7AJahcKEwiQz-ey1yAAxUAAAAAHQAAAAAQAg&url=https%3A%2F%2Fwww.social-protection.org%2Fgimi%2Fgess%2FresourcePDF.action%3Fid%3D57730&psig=AOvVaw2PLgCin3bMDi_CGDIdGIlHp&ust=1689371166251603&opi=89978449. Ova podela razlikuje i univerzalnu zdravstvenu zaštitu o kojoj ovde nije bilo reči.

6 Stanić, K. (2023). Dugotrajna nega u Srbiji. Zbornik radova sa skupa Budućnost starenja, Beograd: SANU (u pripremi)

Adekvatnost ovih novčanih davanja, pre svega uvećanog dodatka, ali i naknade iz osiguranja, su na zadovoljavajućem nivou s obzirom da je ovo davanje namenjeno za pokriće propuštene zarade članova porodice koji ostaju van tržišta rada da bi se brinuli o osobama sa invaliditetom. U oktobru 2022. godine uvećani dodatak za negu iznosio je preko 35 hiljada dinara što je na nivou minimalne neto zarade (Grafikon 4). Ranijih godina ovaj odnos je iznosio i mnogo više, na primer 2011. godine čak 120% minimalne neto zarade, ali je u međuvremenu minimalna neto zarada brže rasla od visine dodatka.⁷

U ova prava spadaju i **usluge podrške za samostalni život**. Ove usluge podrazumevaju - stanovanje uz podršku, personalnu asistenciju, obuku za samostalni život i druge vrste podrške neophodne za aktivno učešće korisnika u društvu⁸. Usluge podrške za samostalan život obezbeđuje jedinica lokalne samouprave, dok uslugu stanovanja uz podršku osoba sa invaliditetom samo jedinica lokalne samouprave čiji je stepen razvijenosti, utvrđen u skladu sa propisima kojima se uređuje razvrstavanje jedinica lokalne samouprave prema stepenu razvijenosti - iznad republičkog proseka.

Svrha usluge stanovanja uz podršku za osobe sa fizičkim invaliditetom, intelektualnim ili mentalnim teškoćama, jeste pomoć i podrška u sticanju što većeg stepena samostalnosti koji im omogućava kvalitetniji nezavisan život u zajednici. Stanovanjem uz podršku obezbeđuje se odgovarajući smeštaj, stručna pomoć i podrška za što potpunije osamostaljivanje i uključivanje korisnika u zajednicu. Stanovanje uz podršku obezbeđuje se radi sprečavanja korišćenja usluge domskog smeštaja⁹.

Usluge personalne asistencije dostupne su punoletnim licima sa invaliditetom sa procenjenim I ili II stepenom podrške, **koja ostvaruju pravo na uvećani dodatak za tuđu negu i pomoć**, imaju sposobnosti za samostalno donošenje odluka, radno su angažovana ili aktivno uključena u rad različitih udruženja građana, sportskih društava, političkih partija i drugih oblika društvenog angažmana, odnosno uključene su u redovni ili individualni obrazovni program. Svrha usluge personalne asistencije je pružanje odgovarajuće individualne praktične podrške koja je korisniku neophodna za zadovoljavanje ličnih potreba i uključivanje u obrazovne, radne i društvene aktivnosti u zajednici, radi uspostavljanja što većeg nivoa samostalnosti¹⁰. Personalni asistent ima završenu osnovnu obuku po akreditovanom programu obuke za pružanje usluge personalne asistencije¹¹.

Usluge podrške za samostalni život su veoma slabo razvijene. Naime, u 2018. godini usluga stanovanja uz podršku pružana je samo u 6 gradova u Srbiji, od čega su samo Beograd i Novi Sad bili ti koji bi po zakonskom rešenju i trebalo da je pružaju uslugu^{12,13}.

Pitanje je da li je usluga i opstala¹⁴ posebno u jedinica lokalne samouprave kojima i nije u nadležnosti jer je postojala uz pomoć programa „Otvoreni zagrljaj“, finansijski podržanog kroz Instrument za pretprijetnu pomoć¹⁵.

7 Ibid

8 Zakon o socijalnoj zaštiti, član 40. stav

9 PRAVILNIK O BLIŽIM USLOVIMA I STANDARDIMA ZA PRUŽANJE USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE ("Sl. glasnik RS", br. 42/2013, 89/2018 i 73/2019), član 89.

10 PRAVILNIK O BLIŽIM USLOVIMA I STANDARDIMA ZA PRUŽANJE USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE ("Sl. glasnik RS", br. 42/2013, 89/2018 i 73/2019), Član 100. i 101.

11 Član 104

12 Prema Zakon o socijalnoj zaštiti samo gradovi koji su iznad proseka po razvijenosti finansiraju ovu uslugu (od posmatranih JLS to su samo Novi Sad i Beograd) dok preostale 4 JLS ne spadaju u grupu opština i gradova koje su po stepenu razvijenosti iznad republičkog proseka ali su ipak pružale uslugu verovatno putem donacija

13 Matković, G., & Stranjaković, M. (2020). Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Republici Srbiji.

14 Što će se videti u najnovijem Mapiranju usluga socijalne zaštite koje se očekuje do kraja godine

15 Matković, G., & Stranjaković, M. (2020). Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Republici Srbiji. Str.

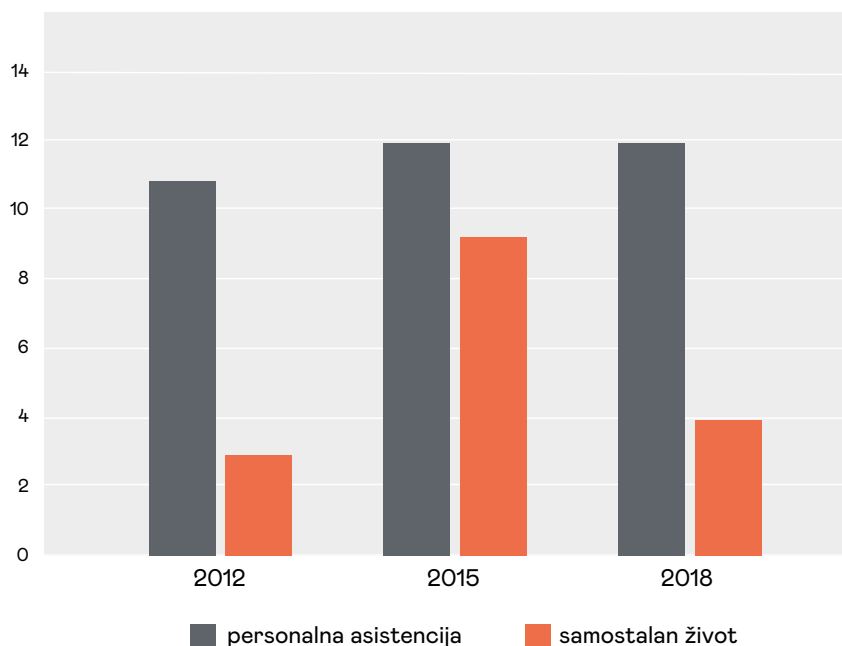
Tabela 3. Rasprostranjenost usluga za samostalan život osoba sa invaliditetom - Broj jedinica lokalne samouprave u kojima se pružaju usluge

	2012	2015	2018	2021
Personalna asistencija	16	17	17	18
Samostalni život uz podršku	5	13	6	5

Izvor: Matković i Stranjaković (2020)

Usluga personalne asistencije nešto je razvijenija od usluge samostalnog života uz podršku, i nju odlikuje stabilnost tj. prisustvo u 17 opština, ali to je izuzetno mali broj, samo 11% opština u Srbiji pruža ovu uslugu!

Grafikon 5. Rasprostranjenost usluga za samostalan život osoba sa invaliditetom Broj jedinica lokalne samouprave u kojima su usluge uspostavljane

Izvor: Na osnovu tabele 2. u Matković i Stranjaković (2020)

Korisnici usluga podrške za samostalan život uglavnom su iz urbane sredine i muškog pola. Broj korisnika se značajno smanjio u 2018. u odnosu na 2015. i vrlo je moguće da je smanjenje nastavljeno i u narednom periodu (što će se videti u narednom ciklusu Mapiranja¹⁶) s obzirom da je značajan deo korisnika bio finansiran putem EU projekta.

Broj korisnika personalne asistencije se u 2018. godini povećao se za gotovo 40% u odnosu na 2015. Ova usluga deluje stabilnije, međutim i pored značajnog povećanja broja korisnika nemamo podatke o eventualnim nezadovoljenim potrebama u sredinama u kojima se usluga pruža.

¹⁶ Koje će biti objavljeno do kraja 2023. godine na podacima 2022.

Tabela 4. Broj korisnika usluga za samostalan život osoba sa invaliditetom u svim JLS u kojima su usluge uspostavljene

	2012	2015	2018
Personalna asistencija	196	160	223
Samostalni život uz podršku	59	145	107

Izvor: Matković i Stranjaković (2020), str. 21

U četiri od šest posmatranih JLS (Novi Sad, Subotica, Zrenjanin, Beograd, Valjevo i Niš) u 2021. se pružala usluga personalnog asistenta. Među korisnicima, izuzev u Novom Sadu, dominiraju muškarci (Tabela 5.).

Tabela 5. Usluga personalnog asistenta u 4 JLS u kojima se pruža od 2021. godina

JLS	Broj korisnika		Urbano	18-25	26-64	65-79
	Ukupno	Žene				
Beograd	81	35	81	6	64	11
Niš	25	7	25	0	25	0
Novi Sad	40	27	38	6	28	6
Subotica	27	18	22	2	21	4

Izvor: Mapiranje usluga socijalne zaštite (u toku), Centar za socijalnu politiku

Usluga samostalni život uz podršku pruža se u 2021. godini samo u Novom Sadu od 6 JLS i to za ukupno 54 korisnika, dominantno muškaraca.

B) PROGRAMI OBEZBEĐENJA DOHOTKA ZA OSOBE SA INVALIDITETOM

U Srbiji je dohodak osoba sa invaliditetom dominantno vezan za socijalno osiguranje. Ovo generalno važi za većinu novčanih davanja obzirom da Srbija primenjuje Bizmarkov sistem socijalnog osiguranja, što znači da je država blagostanja zasnovana na osiguranju i beneficijama vezanim za rad i zaposlenje (preko 90% novčanih davanja u oblasti socijalne zaštite je vezano za osiguranje/zaposlenje)¹⁷.

¹⁷ Stanić, K., & Matković, G. (2022). Overview of Social Protection in Serbia: Current Perspectives and Challenges. In Żakowska and Domalewska (eds). Social Security in the Balkans—Volume 3, 27-49. Brill

Osiguranik kod koga nastane potpuni gubitak radne sposobnosti, stiče pravo na **invalidsku penziju**¹⁸:

1) ako je invalidnost prouzrokovana povredom na radu ili profesionalnom bolešću osiguranik stiče invalidsku penziju bez ikakvih dodatnih uslova.

2) ako je invalidnost prouzrokovana povredom van rada ili bolešću neophodan uslov je minimum pet godina staža osiguranja. U slučaju da je invaliditet nastao pre nego što je osiguranik napunio 30 godina života onda je uslov najmanje tri godine staža osiguranja; do navršene 25 godine života uslov je najmanje dve godine staža osiguranja; a u slučaju da je invalidnost nastala do navršene 20 godine života onda je dovoljno samo godinu dana staža osiguranja za sticanje invalidske penzije.

To praktično znači da je ovo dohodak koji je vezan za već postojeće zaposlenje pre nego što je invaliditet prethodio. Ovakva penzija je namenjena onima koji su tokom radnog staža postali osoba sa invaliditetom, a ne osobama koje su rođene sa invaliditetom.

Porodična penzija takođe može biti izvor dohotka za osobe sa invaliditetom. Konkretno, u slučaju smrti roditelja dete stiče pravo na porodičnu penziju i ona mu pripada dok traje nesposobnost za samostalan život i rad nezavisno u kom uzrastu je ta nesposobnost nastala, pod uslovom da ga je osiguranik odnosno korisnik prava izdržavao do svoje smrti i da je nesposobnost nastala pre smrti osiguranika/korisnika prava.

U sistemu socijalnog osiguranja postoji uvećani (tzv. beneficirani) radni staž koji se uvećava po principu za svakih 12 meseci efektivnog radnog staža računa se 15 meseci za osiguranike s telesnim oštećenjem od najmanje 70%, vojne invalide od prve do šeste grupe, civilne invalide rata od prve do šeste grupe, slepa lica, lica obolela od distrofije ili srodnih mišićnih i neuromišićnih oboljenja, od paraplegije i cerebralne i dečije paralize i od multipleks skleroze¹⁹.

Lična invalidnina kao dohodak namenjen osobama sa invaliditetom, koji nije vezan za osiguranje, u Srbiji ne postoji. Postoji samo opšti program novčane socijalne pomoći namenjen siromašnim slojevima stanovništva, a ona se u slučaju članova nesposobnih za rad uvećava 20%.

C) DAVANJA VEZANA ZA AKTIVACIJU OSOBA SA INVALIDITETOM

Za radno osposobljavanje osoba sa invaliditetom, Zakon o socijalnoj zaštiti predviđa određene usluge i novčana davanja.

Zakon predviđa da se usluge usmerene na unapređivanje radnih sposobnosti osoba sa invaliditetom, tj. radnog angažovanja pružaju u ustanovama socijalne zaštite i u radnim centrima²⁰.

Zakon predviđa i **Pravo na pomoć za osposobljavanje za rad** koji obuhvata podršku u obrazovanju i osposobljavanju za rad i priznaje se deci i mladima sa smetnjama u razvoju i

18 Član 25. i 26. Zakona penzijsko invalidsko osiguranje

19 Zakon o penzijsko invalidskom osiguranju , član 58.

20 "Sl. glasnik RS", br. 24/2011, članu 61. Više o radnim centrima u nastavku.

odraslim osobama sa invaliditetom koje se, prema psiho-fizičkim sposobnostima i godinama života, mogu osposobiti za određeni rad²¹. Pravo na pomoć u osposobljavanju ostvaruju pre svega deca i mladi sa lakšim fizičkim ili intelektualnim smetnjama, a u praksi se ovo najčešće odnosi samo na korišćenje naknade troškova prevoza i vrlo retko na troškove smeštaja ako se proces osposobljavanja odvija van mesta boravka. Ovo pravo koristi oko 500 korisnika godišnje²².

4. Zapošljavanje osoba sa invaliditetom – Institucionalni okvir

4.1. ZAKONODAVNI I STRATEŠKI OKVIR

Zakon o radu²³ uređuje prava, obaveze i odgovornosti iz radnog odnosa, odnosno po osnovu rada, u skladu sa ratifikovanim međunarodnim konvencijama. Ovaj zakon na opštem nivou određuje položaj osoba sa invaliditetom na tržištu rada i propisuje uslove i na načine na koji osobe sa invaliditetom zasnivaju radni odnos²⁴. Ovim zakonom se zabranjuje neposredna i posredna diskriminacija lica koja traže zaposlenje i koja su zaposlena, uključujući i osobe sa invaliditetom, a u slučaju diskriminacije propisuje se najveća novčana kazna²⁵. Pored toga, zakon propisuje da zaposlene osobe sa invaliditetom imaju pravo na posebnu zaštitu i da je poslodavac dužan da im obezbedi obavljanje poslova prema radnoj sposobnosti²⁶.

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom²⁷ predstavlja poseban zakon u oblasti zapošljavanja, koji je doneo značajne novine u oblasti profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Ovaj zakon uređuje: podsticaje za zapošljavanje radi stvaranja uslova za ravnopravno uključivanje osoba sa invaliditetom na tržište rada, procenu radne sposobnosti, profesionalnu rehabilitaciju, obavezu zapošljavanja osoba sa invaliditetom, uslove za osnivanje i obavljanje delatnosti preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom i druge posebne oblike zapošljavanja i radnog angažovanja osoba sa invaliditetom kao i druga pitanja od značaja za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Zakon ima poseban značaj zbog uvođenja obaveze zapošljavanja osoba sa invaliditetom po **kvotnom sistemu**, koji pored direktnog zapošljavanja uređuje i druge načine izvršavanja obaveze zapošljavanja osoba sa invaliditetom (detaljnije u narednim poglavljima).

21 Član 108.

22 Tabela Akcionog plana za Strategiju unapređenja osoba sa invaliditetom http://www.europisi.com/dokumenti/SG_037_2021_001.pdf

23 "Sl. glasnik RS", br. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - US, 113/17, 95/18 – dr. propis

24 Član 28.

25 Članovi 18,19 i 274.

26 Članovi 12, stav 4 i član 101.

27 "Sl. glasnik RS", br. 36/2009, 32/2013

Aktuelni dugoročni okvir za kreiranje politike zapošljavanja predstavlja **Strategija zapošljavanja u Republici Srbiji za period od 2021. do 2026. godine**²⁸, koja se operacionalizuje Akcionim planom koji je donet za period od 2021. do 2023. godine²⁹. Akcionim planom definisani su pokazatelji uspešnosti realizacije ciljeva i mera u ovom periodu, mere aktivne politike zapošljavanja koje sprovodi Nacionalna služba za zapošljavanje, podrška realizaciji lokalnih planskih dokumenata u oblasti zapošljavanja, kao osetljive, odnosno ranjive grupe na tržištu rada Republike Srbije i prepoznaje potrebu za primenom individualnog pristupa u proceni potreba, integrisanim pružanjem usluga, kao i razvojem novih afirmativnih mera podrške kako bi se osobe sa invaliditetom efikasnije i kvalitetnije uključile na tržište rada.

Programi i mere aktivne politike zapošljavanja utvrđeni akcionim planom koje sprovodi Nacionalna služba za zapošljavanje realizuju se u skladu sa Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom i propisima o državnoj pomoći, a kriterijumi, način i druga pitanja od značaja za sprovođenje mera aktivne politike zapošljavanja uređuju se opštim aktima Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Nacionalne službe za zapošljavanje.

Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine je dokument javne politike kojim je utvrđen opšti cilj – izjednačavanje mogućnosti osoba sa invaliditetom u uživanju svih građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, uz puno poštovanje njihovog dostojanstva i individualne autonomije, obezbeđivanja nezavisnosti, slobode izbora i pune i efektivne participacije u svim oblastima društvenog života, uključujući i život u zajednici. Da bi se postigao opšti cilj ove strategije, utvrđeni su posebni ciljevi i to: povećana društvena inkluzija osoba sa invaliditetom; obezbeđeno uživanje prava osoba sa invaliditetom na poslovnu sposobnost i porodični život na ravnopravnoj osnovi sa drugima i efikasna zaštita od diskriminacije, nasilja i zlostavljanja kao i sistemsko uvođenje perspektive invaliditeta u donošenje, sprovođenje i praćenje javnih politika³⁰. Akcioni plan za sprovođenje Strategije unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine, u periodu od 2021. do 2022. godine usvojen je početkom aprila 2021. godine.

4.2. OBAVEZE POSLODAVACA VEZANE ZA ZAPOŠLJAVANJE OSOBA SA INVALIDITETOM

Prema Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, obaveza svakog poslodavca koji ima najmanje 20 zaposlenih je da ima u radnom odnosu osobe sa invaliditetom i to tako da ako ima od 20-49 zaposlenih, dužan je da ima u radnom odnosu jednu osobu sa invaliditetom, od 50-99 zaposlenih, dužan je da ima u radnom odnosu najmanje dve osobe sa invaliditetom, i na svakih narednih započelih 50 zaposlenih da ima po jednu osobu sa invaliditetom. Izuzetak od ovog člana su novoosnovani poslodavci, koji nemaju obavezu zapošljavanja osoba sa invaliditetom u trajanju od 24 meseca od dana osnivanja.

28 Strategija zapošljavanja u Republici Srbiji za period od 2021. do 2026. godine

29 Predviđeno je da se drugi akcioni plan donese za period od 2024. do 2026. godine.

30 Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom („Sl. glasnik RS”, br. 30/18)

Ukupan broj zaposlenih kod poslodavca	Broj osoba sa invaliditetom koji je poslodavac u obavezi da zaposli
1 do 19	0
20 – 49	1
50 – 99	2
100 – 149	3
...	...
500 – 549	11

Drugi način izvršenja obaveze zapošljavanja osoba sa invaliditetom je preko **ugovora o poslovno-tehničkoj saradnji sa preduzećem za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom**, koji podrazumeva ugovor o kupovini proizvoda ili vršenju usluga tog preduzeća, u vrednosti od 20 prosečnih zarada po zaposlenom u Republici Srbiji prema poslednjem objavljenom podatku republičkog organa nadležnog za poslove statistike u momentu zaključenja ugovora.

Republika Srbija kao poslodavac za direktne i indirektne budžetske korisnike kojima se plate obezbeđuju iz budžeta Republike Srbije, obavezu zapošljavanja osoba sa invaliditetom izvršava opredeljivanjem sredstava u budžetu za tekuću godinu za namene subvencija zarada osoba sa invaliditetom zaposlenih u preduzećima za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, za poboljšanje uslova rada, unapređenje proizvodnih programa i druge svrhe³¹.

Ukoliko poslodavac ne zaposli osobe sa invaliditetom, dužan je da uplati iznos **tzv. penale u visini od 50% prosečne zarade** u Republici Srbiji prema poslednjem objavljenom podatku republičkog organa nadležnog za poslove statistike za svaku osobu sa invaliditetom koju nije zaposlio.

Na taj način, uplatom sredstava u **Budžetski fond za profesionalnu rehabilitaciju i podsticanje zapošljavanja**, poslodavac ispunjava obavezu zapošljavanja u skladu sa Zakonom. Budžetski fond je otvoren u svrhe podsticanja zapošljavanja i profesionalne rehabilitacije nezaposlenih osoba sa invaliditetom, subvencija zarada osoba sa invaliditetom zaposlenih u preduzećima za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, poboljšanja uslova rada, unapređenja proizvodnih programa, uvođenja standarda, poboljšanja kvaliteta proizvoda i pruženih usluga, prilagođavanja radnih mesta i u druge svrhe, u skladu sa zakonom (više u poglavlju 6.)

³¹ Pravilnik o načinu praćenja izvršavanja obaveze zapošljavanja osoba sa invaliditetom i načinu dokazivanja izvršenja te obaveze ("Sl. glasnik RS", br. 101/2016)

<https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-nacinu-pracenja-izvršavanja-obaveze-zaposljavanja-osoba-invaliditetom.html>

4.3. PROCENA RADNE SPOSOBNOST I ZAPOŠLJAVANJE POD OPŠTIM I POSEBNIM USLOVIMA

Da bi se ostvarila prava i obaveze u skladu sa ovim Zakonom potrebno je pre svega da osoba sa invaliditetom utvrdi svoj status i prođe kroz proces utvrđivanja radne sposobnosti.

Zahtev za procenu radne sposobnosti i mogućnosti zaposlenja, uz odgovarajuću medicinsku i drugu neophodnu dokumentaciju, podnosi nezaposleno lice lično nadležnoj jedinici NZS, prema prebivalištu lica koje podnosi zahtev. Kada je zahtev kompletiran tj. pribavljena je neophodna dokumentacija, NZS obaveštava lice o tačnom vremenu i mestu održavanja komisije za procenu radne sposobnosti. Procena se vrši u prostorijama NSZ i neophodno je lično prisustvo. Ocenu radne sposobnosti vrši komisija organa veštačenja Republičkog fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje, koju čine: lekar veštak Republičkog fonda, specijalista medicine rada, psiholog i stručni radnik iz NZS. Na osnovu sprovedenog postupka, **Rešenje o proceni radne sposobnosti i mogućnosti zaposlenja ili održanja zaposlenja** donosi NZS, na osnovu nalaza, mišljenja i ocene komisije organa veštačenja Republičkog fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje.

Za nezaposlena lica i lica zaposlena u preduzeću za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom – troškove snosi NZS. Za zaposlena lica – troškove snosi lice koje je podnelo zahtev, a može ih snositi i poslodavac kod koga je lice u radnom odnosu u momentu podnošenja zahteva, uplatom na podračun nadležne filijale Nacionalne službe.

Na osnovu **Pravilnika o bližem načinu, troškovima i kriterijumima za procenu radne sposobnosti**³², ocenu radne sposobnosti i mogućnosti zaposlenja ili održanja zaposlenja vrši komisija organa veštačenja Republičkog fonda penzijsko invalidsko osiguranje i forma konačne ocene određena je sledećom skalom:

0. stepen – teškoće i prepreke su zanemarljive i ne utiču na radnu sposobnost;

1. stepen – teškoće i prepreke su male i utiču na radnu sposobnost u odnosu na zanimanje i poslove koje lice može da obavlja, ali je zapošljavanje moguće pod **opštim uslovima**;

2. stepen – teškoće i prepreke su umerene ili znatne i utiču na radnu sposobnost u odnosu na zanimanje i poslove koje lice može da obavlja i zapošljavanje je moguće pod **posebnim uslovima**;

3. stepen – teškoće i prepreke su ili potpune ili višestruke, i utiču na radnu sposobnost u meri da je radni učinak manji od jedne trećine radnog učinka zaposlenog na uobičajenom radnom mestu i takva osoba se ne može zaposliti ili održati zaposlenje **ni pod opštim ni pod posebnim uslovima**.

Na ovaj način, procenom radne sposobnosti se osobama kod kojih je procenjen 3. stepen, uskraćuje pristup otvorenom tržištu rada i takva osoba može da se radno angažuje samo u okviru **posebnih oblika zapošljavanja**.

Zapošljavanjem osoba sa invaliditetom pod opštim uslovima smatra se zapošljavanje kod poslodavca bez prilagođavanja poslova, radnog mesta ili poslova i radnog mesta.

Zapošljavanjem osoba sa invaliditetom pod posebnim uslovima smatra se zapošljavanje

³² <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-blizem-nacinu-troskovima-kriterijumima-procenu-radne-sposobnosti-invaliditet.html>

kod poslodavca uz prilagođavanje poslova, radnog mesta ili poslova i radnog mesta. Pod prilagođavanjem poslova podrazumeva se prilagođavanje radnog procesa i radnih zadataka. Pod prilagođavanjem radnog mesta podrazumeva se tehničko i tehnološko opremanje radnog mesta, sredstava za rad, prostora i opreme – u skladu sa mogućnostima i potrebama osobe sa invaliditetom. Prilagođavanjem se može obezbediti i stručna pomoć, kao podrška osobi sa invaliditetom kod uvođenja u posao ili na radnom mestu, kroz savetovanje, osposobljavanje, usluge asistencije i podršku na radnom mestu, praćenje pri radu, razvoj ličnih metoda rada i ocenjivanje efikasnosti.

4.4. PROGRAMI I MERE USMERENI KA ZAPOŠLJAVANJU OSOBA SA INVALIDITETOM

I. Mere aktivne politike zapošljavanja

I-1) PROGRAMI I MERE KOJE NACIONALNA SLUŽBA ZA ZAPOŠLJAVANJE NUDI OSOBAMA SA INVALIDITETOM

SUBVENCIJA ZA SAMOZAPOŠLJAVANJE

Subvencija za samozapošljavanje dodeljuje se u jednokratnom iznosu nezaposlenoj osobi sa invaliditetom, radi osnivanja radnje, zadruge ili drugog oblika preduzetništva, kao i osnivanja privrednog društva, ukoliko osnivač zasniva u njemu radni odnos³³. Ova subvencija u 2023. godini iznosi 330.000RSD. Nezaposleni koji ostvari pravo na subvenciju za samozapošljavanje u obavezi je da obavlja registrovanu delatnost i po tom osnovu izmiruje doprinose za obavezno socijalno osiguranje najmanje 12 meseci, počev od dana otpočinjanja obavljanja delatnosti.

JAVNI RADOVI NA KOJIMA SE ANGAŽUJU NEZAPOSLENE OSOBE SA INVALIDITETOM

Mera se realizuje u cilju očuvanja i unapređenja radnih sposobnosti, odnosno radno-socijalne integracije osoba sa invaliditetom na tržištu rada, kao i ostvarivanja određenog društvenog interesa. Javni rad sprovodi poslodavac - izvođač javnog rada, koga određuje Nacionalna služba za zapošljavanje na osnovu javnog konkursa. Maksimalna dužina trajanja javnog rada je četiri meseca, a ugovorom o privremenim i povremenim poslovima utvrđuje se broj radnih dana za svaku osobu sa invaliditetom uključenu u javni rad.

Javni radovi se mogu sprovoditi u oblastima socijalne zaštite i humanitarnog rada, kulturne delatnosti, održavanja i obnavljanja javne infrastrukture i održavanja i zaštite životne sredine i prirode.

Sredstva namenjena za organizovanje sprovođenja javnih radova koriste se za:

- isplatu naknade za obavljen posao licima, na mesečnom nivou za pun fond radnih časova, odnosno srazmerno vremenu radnog angažovanja na mesečnom nivou,

³³ https://www.nsz.gov.rs/live/trazite-posao/dok-trazite-posao/programi/mere_podsticanja_zapo_ljavanja_osoba_sa_invaliditetom.cid285

koja se uvećava za pripadajući porez i doprinose za obavezno socijalno osiguranje (navedena naknada obuhvata i troškove dolaska i odlaska sa rada);

– naknadu troškova sprovođenja javnih radova poslodavcu, jednokratno i

– naknadu troškova obuke u jednokratnom iznosu od 1.000,00 dinara u 2023. godini po angažovanom licu koje je završilo obuku i kojem je izdata potvrda o stečenim kompetencijama.

STRUČNA PRAKSA

Stručna praksa podrazumeva stručno osposobljavanje nezaposlenog za samostalan rad u struci za koju je stečeno odgovarajuće obrazovanje, radi obavljanja pripravničkog staža, odnosno sticanja uslova za polaganje stručnog ispita, kada je to zakonom, odnosno pravilnikom predviđeno kao poseban uslov za samostalan rad u struci. Ova mera se realizuje bez zasnivanja radnog odnosa i NZS može da finansira meru najduže 12 meseci.

Tokom trajanja stručne prakse Nacionalna služba za zapošljavanje angažovanim licima na ime novčane pomoći i troškova prevoza isplaćuje sredstva u ukupnom mesečnom iznosu koji zavisi od nivoa kvalifikacija, i vrši obračun i uplatu doprinosa za slučaj povrede na radu i profesionalne bolesti, u skladu sa zakonom.

STICANJE PRAKTIČNIH ZNANJA

Mera podrazumeva sticanje praktičnih znanja i veština obavljanjem konkretnih poslova kod poslodavca koji pripada privatnom sektoru. U meru se mogu uključiti nezaposlena lica bez završene srednje škole, odnosno bez kvalifikacija, uključujući i lica koja su završila funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih, kao i lica sa srednjim obrazovanjem koja se nalaze na evidenciji nezaposlenih NZS duže od 12 meseci, bez obzira na vrstu kvalifikacija i radno iskustvo, a koja nemaju adekvatna i primenljiva znanja, veštine i kompetencije za obavljanje konkretnih poslova. Prioritet za uključivanje u meru imaju osobe sa invaliditetom i Romi.

Mera se realizuje u trajanju od minimum 3 meseca, kroz zasnivanje radnog odnosa na određeno ili neodređeno vreme. Poslodavcu za vreme sticanja znanja i veština za rad, NZS refundira na mesečnom nivou neto minimalnu zaradu lica (za pun fond radnih časova) i pripadajući porez i doprinose za obavezno socijalno osiguranje, u trajanju od 3 ili 6 meseci (u zavisnosti od vrste radnog odnosa).

PRIPRAVNIŠTVO ZA MLADE SA VISOKIM OBRAZOVANJEM

Mera podrazumeva stručno osposobljavanje nezaposlenih za samostalan rad u struci za koju je stečeno visoko obrazovanje, radi obavljanja pripravničkog staža, odnosno sticanja uslova za polaganje stručnog ispita, kada je to zakonom, odnosno pravilnikom predviđeno kao poseban uslov za rad na određenim poslovima, uz zasnivanje radnog odnosa. Mera se realizuje kod poslodavca koji pripada privatnom sektoru i traje u skladu sa zakonom, odnosno na osnovu akta o organizaciji i sistematizaciji poslova kod poslodavca. Nacionalna služba za zapošljavanje može da finansira meru najduže 12 meseci.

Poslodavcu tokom realizacije mere Nacionalna služba za zapošljavanje refundira na mesečnom nivou neto minimalnu zaradu lica, uvećanu za 20% (za pun fond radnih časova) i pripadajući porez i doprinose za obavezno socijalno osiguranje u trajanju do 9, odnosno 12 meseci.

PRIPRAVNIŠTVO ZA NEZAPOSLENE SA SREDNJIM OBRAZOVANJEM

Mera podrazumeva stručno osposobljavanje nezaposlenog za samostalan rad u struci za koju je stečeno srednje obrazovanje, radi obavljanja pripravničkog staža, odnosno sticanja uslova za polaganje stručnog ispita, kada je to zakonom, odnosno pravilnikom predviđeno kao poseban uslov za rad na određenim poslovima, uz zasnivanje radnog odnosa. Mera se realizuje kod poslodavca koji pripada privatnom sektoru i traje u skladu sa zakonom, odnosno na osnovu akta o organizaciji i sistematizaciji poslova kod poslodavca, a Nacionalna služba za zapošljavanje učestvuje u finansiranju mere najduže do 6 meseci.

Poslodavcu tokom realizacije mere Nacionalna služba za zapošljavanje refundira na mesečnom nivou neto minimalnu zaradu lica (za pun fond radnih časova) i pripadajući porez i doprinose za obavezno socijalno osiguranje u trajanju do 6 meseci.

OBUKA NA ZAHTEV POSLODAVCA ZA NEZAPOSLENE

NZS učestvuje u finansiranju programa obuke za nezaposlenog radi sticanja znanja i veština potrebnih za obavljanje poslova na konkretnom radnom mestu, ukoliko na evidenciji nezaposlenih nema lica sa potrebnim znanjima i veštinama, odnosno postojeća znanja i veštine ne odgovaraju potrebama konkretnog radnog mesta.

Mera podrazumeva:

- realizaciju obuke za nezaposlene u trajanju do 960 časova (obuka za osobe sa invaliditetom se realizuje u skladu sa programom obuke za koju je izdato odobrenje za sprovođenje mera i aktivnosti profesionalne rehabilitacije ministarstva nadležnog za poslove zapošljavanja) i
- zasnivanje radnog odnosa sa najmanje 50% polaznika koji su sa uspehom završili obuku.

Poslodavac može da zasnuje radni odnos sa polaznikom i tokom obuke. Pravo učešća u realizaciji mere može ostvariti poslodavac pod uslovom da pripada privatnom sektoru odnosno da je preduzeće za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom koje posluje sa većinskim državnim kapitalom.

Tokom trajanja mere, NSZ poslodavcu isplaćuje troškove obuke po polazniku. Polazniku obuke – nezaposlenoj osobi sa invaliditetom, Nacionalna služba za zapošljavanje isplaćuje troškove prevoza za polaznika i za pratioca, ukoliko je potreban, i mesečnu novčanu pomoć u visini od 20% minimalne zarade utvrđene u skladu sa propisima o radu, ako se obuka izvodi u trajanju od najmanje 100 časova i ako osoba sa invaliditetom nije korisnik novčane naknade za slučaj nezaposlenosti; Ukoliko je povoljnije, za nezaposlenog polaznika obuke – osobu sa invaliditetom, isplaćuje se iznos mesečne novčane pomoći i troškova prevoza u visini utvrđenog iznosa za nezaposlenog polaznika obuke – ostala lica.

OBUKE ZA TRŽIŠTE RADA

Osnovni cilj obuka za tržište rada je podizanje nivoa kompetentnosti, konkurentnosti i zapošljivosti nezaposlenih lica, kroz sticanje dodatnih znanja i veština za obavljanje poslova u okviru istog ili novog zanimanja, u skladu sa potrebama lokalnog tržišta rada i poslodavaca, kao i utvrđenim potrebama lica.

Obuke za osobe sa invaliditetom se realizuju u skladu sa programom obuke za koje je izdato Odobrenje za sprovođenje mera i aktivnosti profesionalne rehabilitacije, ministarstva nadležnog za poslove zapošljavanja.

Za vreme trajanja obuke NSZ polazniku obuke – nezaposlenoj osobi sa invaliditetom, isplaćuje:

- mesečnu novčanu pomoć u visini od 20% minimalne zarade utvrđene u skladu sa propisima o radu, ako se obuka izvodi u trajanju od najmanje 100 časova, u skladu sa zakonom,
- troškove prevoza za nezaposlenu osobu sa invaliditetom i za pratioca, ukoliko je potreban, u skladu sa zakonom, u visini neoporezivog iznosa,
- vrši obračun i uplatu doprinosa za osiguranje za slučaj povrede na radu i profesionalne bolesti u skladu sa zakonom.
- ukoliko je povoljnije za polaznika obuke – osobu sa invaliditetom isplaćuje se iznos mesečne novčane pomoći i troškova prevoza u visini utvrđenog iznosa za polaznike obuke - ostala lica.

FUNKCIONALNO OSNOVNO OBRAZOVANJE ODRASLIH

Cilj funkcionalnog osnovnog obrazovanja odraslih je podizanje nivoa konkurentnosti i zapošljivosti nezaposlenih lica bez osnovnog obrazovanja i kvalifikacija sticanjem osnovnog obrazovanja u skladu sa zakonom, uz mogućnost sticanja kompetencija za obavljanje jednostavnih poslova (uključivanjem u program obuka ili sticanja praktičnih znanja). U meru se uključuju nezaposlena lica bez osnovnog obrazovanja, a tokom trajanja mere NSZ, isplaćuje sredstva za troškove prevoza polaznika.

I-2) PROGRAMI I MERE KOJE NSZ NUDI POSLODAVCIMA U PROCESU ZAPOŠLJAVANJA OSOBA SA INVALIDITETOM

Refundacija troškova podrške osobama sa invaliditetom koje se zapošljavaju pod posebnim uslovima³⁴:

PROGRAM A) – REFUNDACIJA TROŠKOVA ZARADE LICU ANGAŽOVANOM NA PRUŽANJU PODRŠKE NA RADNOM MESTU – RADNA ASISTENCIJA

Poslodavac koji zaposli osobu sa invaliditetom kojoj je potrebna stručna podrška na radnom mestu, može ostvariti pravo na refundaciju troškova zarade za lice koje je angažovano na pružanju stručne podrške novozaposlenoj osobi sa invaliditetom, samo za vreme dok pruža stručnu pomoć, a najduže 12 meseci.

Poslodavcu se za lice angažovano na pružanju stručne pomoći refundiraju:

- troškovi isplaćene zarade, bez poreza i doprinosa, za pun fond radnih sati, odnosno srazmerno broju radnih sati pružene stručne podrške osobi sa invaliditetom u odnosu na mesečni fond radnih sati;
- troškovi pripadajućih poreza i doprinosa za obavezno socijalno osiguranje.

PROGRAM B) – REFUNDACIJA PRIMERENIH TROŠKOVA PRILAGOĐAVANJA RADNOG MESTA

Poslodavac koji zaposli osobu sa invaliditetom kojoj je potrebno prilagođavanje radnog mesta može ostvariti pravo na refundaciju primerenih troškova prilagođavanja radnog mesta u jednokratnom iznosu. Pod prilagođavanjem radnog mesta podrazumeva se tehničko i tehnološko opremanje radnog mesta, sredstava za rad, prostora i opreme u skladu sa mogućnostima i potrebama zaposlene osobe sa invaliditetom.

SUBVENCIJA ZARADE ZA OSOBE SA INVALIDITETOM BEZ RADNOG ISKUSTVA³⁵

Poslodavac koji zaposli na neodređeno vreme osobu sa invaliditetom bez radnog iskustva ima pravo na subvenciju zarade za tu osobu u trajanju od 12 meseci. Subvencija zarade se odobrava na osnovu podnetog zahteva poslodavca, u visini do 75% ukupnih troškova zarade sa pripadajućim doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, ali ne više od iznosa minimalne zarade utvrđene u skladu sa propisima o radu. Subvencija zarade ostvaruje se prema propisima o državnoj pomoći za zapošljavanje osoba sa invaliditetom i drugim propisima o državnoj pomoći.

³⁴ <https://www.nsz.gov.rs/filemanager/Files/Dokumenta/Javni%20pozivi/2023/OSI/JK%20za%20refundaciju%20tro%C5%A1kova%20u%202023/Javni%20konkurs%20za%20refundaciju%20tro%C5%A1kova%20podr%C5%A1ke%20OSI%20u%202023.%20godini.pdf>

³⁵ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_profesionalnoj_rehabilitaciji_i_zaposljavanju_osoba_sa_invaliditetom.html

SUBVENCIJA ZA ZAPOŠLJAVANJE NEZAPOSLENIH LICA IZ KATEGORIJE TEŽE ZAPOŠLJIVIH³⁶

Subvencija se odobrava poslodavcima koji pripadaju privatnom sektoru, u jednokratnom iznosu, radi zapošljavanja nezaposlenih lica, prijavljenih na evidenciju NSZ, iz kategorije teže zapošljivih. Visina subvencije je određena stepenom razvijenosti jedinice lokalne samouprave prema mestu rada lica i iznosi od 240.000,00 do 300.000,00 dinara po licu u 2023. godini, ukoliko se na novootvorenim radnim mestima zapošljavaju osobe sa invaliditetom.

OSLOBAĐANJE OBAVEZE PLAĆANJA DOPRINOSA³⁷

Zakonom o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje utvrđena je mogućnost da se poslodavac, koji na neodređeno vreme zaposli osobe sa invaliditetom, oslobađa obaveze plaćanja doprinosa za obavezno socijalno osiguranje koji se plaćaju na osnovicu, odnosno na teret sredstava poslodavca, za period od 3 godine, od dana zasnivanja radnog odnosa tog lica. Oslobođenje od plaćanja doprinosa ne mogu ostvarivati državni organi i organizacije, javna preduzeća, javne službe i drugi direktni ili indirektni budžetski korisnici.

II. Posebni oblici zapošljavanja

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom predviđa **posebne oblike zapošljavanja**, odnosno angažovanja osoba sa invaliditetom:

- preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom,
- radne centre

Preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju osoba sa invaliditetom zapošljavaju i vrše profesionalnu rehabilitaciju osoba sa invaliditetom i zakonom su definisani uslovi pod kojima ova preduzeća mogu da obavljaju svoju delatnost³⁸. Preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom imaju dve podjednako važne funkcije: ekonomsku koja podrazumeva poslovanje na tržišnim principima i socijalnu koja je usmerena na posebne uslove, specifične ljudske resurse i objedinjavanje socijalnih mera podrške osobama sa invaliditetom³⁹.

U skladu sa Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, ova preduzeća imaju pravno na podršku iz Budžetskog fonda u vidu mesečne subvencije za zarade svake zaposlene osobe sa invaliditetom u iznosu od 75% ukupnih troškova zarade sa pripadajućim doprinosima za socijalno osiguranje, s tim što taj iznos ne može preći 50% prosečne zarade na državnom nivou, a u skladu sa poslednjim objavljenim podacima Republičkog zavoda za statistiku Srbije. Takođe, mogu dobiti i sredstva za programe unapređenja uslova rada i proizvodnje, uvođenje neophodnih standarda, unapređenje kvaliteta proizvoda i usluga, prilagođavanje radnog mesta ili za druge svrhe koje vode ka efikasnijem poslovanju i inkluziji

³⁶ http://www1.nsz.gov.rs/live/nudite-posao/subvencija_za_zapo_ljavanje_nezaposlenih_lica_iz_kategorije_te_e_zapo_ljivih.cid266

³⁷ <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-doprinosima-za-obavezno-socijalno-osiguranje.html>

³⁸ Član 35, član 36.

³⁹ Zavez za cerebralnu paralizu Beograd, interni dokumenti

osoba sa invaliditetom.

Tokom poslednjih godina, godišnji iznos sredstava dodeljenih preduzećima za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom se nije menjao (700 miliona dinara ili skoro 6 miliona evra).

Po poslednjim dostupnim podacima Ministarstva, postoji 56 preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom⁴⁰. Od toga, 40 su u privatnom, a 16 u državnom vlasništvu.

Udruženje preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom procenjuje da ova preduzeća zapošljavaju oko 1.700 ljudi, od kojih su 1.100 osobe sa invaliditetom.

Zanimljivo je napomenuti da 29% preduzeća nije potpisalo nijedan ugovor o poslovnoj i tehničkoj saradnji. Ostatak (71%) je u proseku potpisao 1,6 ugovora između 2010. i 2020. godine.

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom je predvideo **radne centre** kao poseban oblik zapošljavanja. Radni centar obezbeđuje radno angažovanje kao radno terapijsku aktivnost i predstavlja dugotrajan oblik profesionalne rehabilitacije osoba sa invaliditetom koje se ne mogu zaposliti ili održati zaposlenje ni pod opštim ni pod posebnim uslovima, odnosno čiji je radni učinak manji od jedne trećine radnog učinka zaposlenog na uobičajenom radnom mestu⁴¹, a pod uslovom da angažuje najmanje pet osoba sa invaliditetom i da osobe sa invaliditetom čine najmanje 80% osoba koje su radno angažovane ili zaposlene. Radni centri se pominju i Zakonu o socijalnoj zaštiti kao „usluge usmerene na unapređivanje radnih sposobnosti, odnosno na radno angažovanje osoba sa invaliditetom koje su korisnici usluga socijalne zaštite pružaju se u ustanovama socijalne zaštite i u radnim centrima, u skladu sa zakonom kojim se uređuje profesionalna rehabilitacija i zapošljavanje osoba sa invaliditetom“⁴².

ZPRZOSI je u svojoj prvoj verziji predvideo i **socijalna preduzeća** kao poseban oblik zapošljavanja, kao privredno društvo koje se osniva za obavljanje delatnosti usmerene na zadovoljenje potreba osoba sa invaliditetom i koje, nezavisno od ukupnog broja zaposlenih, zapošljava najmanje jednu osobu sa invaliditetom⁴³. Međutim, Zakon je propustio da definiše opseg i način delovanja ovog organizacijskog oblika, što je ostavljeno da se razradi podzakonskim aktima⁴⁴ a nikad nije urađeno. Poseban Zakon o socijalnim preduzećima donet je tek 2022. godine. U međuvremenu, sem preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju koja su zapravo određena forma socijalnih preduzeća, druga socijalna preduzeća koja se bave zapošljavanjem osoba sa invaliditetom i/ili proizvodima/uslugama vezanim za osobe sa invaliditetom nisu bila kvalifikovana za sredstva iz Budžetskog fonda niti su imala bilo kakve druge povlastice.

40 <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/ostalo/sektor-za-zastitu-osoba-sa-invaliditetom>

41 Član 43. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom

42 Zakon o socijalnoj zaštiti član 61.

43 ZPROZOSI (Sl. glasnik RS", br. 36/2009, 32/2013) Član 45., izbrisano u najnovijoj verziji Sl. glasnik 14/2022

44 Informator o zapošljavanju osoba sa invaliditetom kroz socijalno preduzetništvo, Lea Šimoković, Ivona Gvozdenović, Dragana Ćirić Milovanović, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, 2011. <https://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2013/03/informator.pdf>

4.5 ANALIZA PROPISA KOJI SU RELAVENTNI ZA ZAPOŠLJAVANJE OSOBA SA INVALIDITETOM OD STRANE 6 JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE: NOVI SAD, SUBOTICA, ZRENJANIN, BEOGRAD, VALJEVO I NIŠ

U 2022. godini sledeće od navedenih jedinica lokalne samouprave su učestvovala u sufinansiranju mera aktivne politike zapošljavanja NSZ i to:

- Beograd – Mladenovac: učestvovali su sa 504.117,28 dinara za sufinansiranje mere javni radovi i uključeno je 6 lica – (svih 6 lica su osobe sa invaliditetom);
- Grad Beograd: izdvojio je 8.000.000,00 dinara za sufinansiranje dodele subvencije za samozapošljavanje, u meru je uključeno 52 lica – (nije bilo uključenih osoba sa invaliditetom);
- Niš – Pantelej: izdvojio je 2.000.000,00 dinara za sufinansiranje dodele subvencije za samozapošljavanje, uključeno je 13 lica - (nije bilo uključenih osoba sa invaliditetom);
- Grad Niš: učestvovao je sa 7.497.000,00 dinara za sufinansiranje mere subvencije za samozapošljavanje, uključeno je 49 lica (nije bilo uključenih osoba sa invaliditetom) i 7.425.600,00 dinara za sufinansiranje dodele subvencija poslodavcima za zapošljavanje nezaposlenih iz kategorije teže zapošljivih, subvencijom je obuhvaćeno 72 lica – (od toga 6 osoba sa invaliditetom);
- Grad Subotica: izdvojio je 2.479.572,00 dinara za sufinansiranje dodele subvencije za samozapošljavanje, uključeno je 16 lica – (od toga 2 osobe sa invaliditetom) i 2.469.368,00 dinara za sufinansiranje dodele subvencije poslodavcima za zapošljavanje nezaposlenih iz kategorije teže zapošljivih, subvencijom je obuhvaćeno 24 lica – (od toga 1 osoba sa invaliditetom).

Prilikom analize gore navedenih podataka dostavljenih od strane **NSZ** u kontekstu unapređenja položaja osoba sa invaliditetom na tržištu rada i njihovog zapošljavanja tokom 2022. godine, konstatovano je da tokom angažovanja 52 osobe od strane grada **Beograda** u pomenutom periodu nijedna osoba sa invaliditetom nije uključena u ove proaktivne mere zapošljavanja. U opštini **Mladenovac** konstatovano je angažovanje 6 osoba sa invaliditetom, koje su angažovane zahvaljujući pomenutim merama zapošljavanja. Ovaj rezultat predstavlja značajan korak ka unapređivanju položaja osoba sa invaliditetom u opštini Mladenovac i njihovom zapošljavanju. Vredi pohvaliti lokalnu samoupravu koja je izdvojila značajna novčana sredstva i uložila ih u podršku osobama sa invaliditetom tokom 2020. godine. Ostaje nada da će se ovakva politika nastaviti i tokom 2023. godine u **Mladenovcu**.

Grad **Niš** je 2022. godine opredelio po 7.5 miliona dinara za subvencije poslodavcima koji zapošljavaju teže zapošljive kategorije i za podršku samozapošljavanju. Između 72 angažovane osobe iz kategorije teže zapošljivih lica obuhvaćeno je i 6 osoba sa invaliditetom, što predstavlja početak promene društvenog položaja osoba sa invaliditetom u **Nišu**. Prilikom realizacije programa podsticanja samozapošljavanja angažovano je 49 osoba, a među njima nije bilo osoba sa invaliditetom. Ni u opštini **Pantelej** u **Nišu** tokom 2022. godine nije bilo osoba sa invaliditetom koje su obuhvaćene među 13 zaposlenih osoba.

Lokalna samouprava grada **Subotice** posvetila je tokom 2022. godine odgovarajuću pažnju zapošljavanju osoba sa invaliditetom. **Subotica** je odvojila oko 2.5 miliona dinara subvencija

za samozapošljavanje, što je iskoristilo 16 lica od toga dve osobe sa invaliditetom. Isti iznos novca uložen je i u subvencije poslodavcima u **Subotici** za zapošljavanje ljudi koji pripadaju teško zapošljivim kategorijama. Od 24 obuhvaćene osobe jedna je bila osoba sa invaliditetom. Ovo pokazuje spremnost lokalne samouprave u Subotici da se nastavi politika podsticanja zapošljavanja osoba sa invaliditetom i samim tim unapređivanja društvenog položaja.

Tokom izrade **Lokalnog akcionog plana zapošljavanja grada Beograda** za 2023. godinu između ostalog se navodi i planiranje dokumenata u pravcu podsticanja socijalne pomoći i zapošljavanja osoba sa invaliditetom koje traže posao i rad. U periodu predhodnih godina sezona Kovida stvarala je nove probleme, a osobe sa invaliditetom koje su radile ili tražile nove poslove suočavale su se i sa novim problemima. Zbog toga je u ovom periodu potrebno ponuditi još više novih angažmana osobama sa invaliditetom, kako bi im NSZ i beogradske opštine pomogle da poprave svoju situaciju, zadrže postojeće ili steknu nove poslove. Na nivou grada Beograda lokalna samouprava u saradnji sa gradskim organizacijama osoba sa invaliditetom trenutno radi na pripremi dokumenta o Položaju osoba sa invaliditetom u Beogradu za narednih nekoliko godina. Nacrti ovog dokumenta po svemu sudeći baviće se i pitanjima podsticanja zapošljavanja, rada i podrške osoba sa invaliditetom.

Prilikom predstavljanja **Lokalnog akcionog plana zapošljavanja grada Beograda za 2019.** godinu dokument je sadržao i određene delove relevantne za položaj osoba sa invaliditetom. Struktura nezaposlenih lica na evidenciji NSZ na području grada Beograda pokazuje da osobe sa invaliditetom čine 2,1% od ukupnog broja prijavljenih nezaposlenih lica i njihov realan broj je iznosio 1 632 osobe. Regionalni prioriteti u Beogradu 2019. između ostalog sadrže podsticanje zapošljavanja i uključivanje teže zapošljivih lica na tržište rada i podrška lokalnoj politici zapošljavanja.

U okviru aktivnosti i mera u **Beogradu** za podsticanje zapošljavanja između ostalog se predstavljaju podaci o subvencijama za zapošljavanje nezaposlenih lica iz kategorije teže zapošljivih. Poslodavci koji pripadaju privatnom sektoru, prvenstveno mala i srednja preduzeća, mogu za zapošljavanje nezaposlenih lica iz kategorije teže zapošljivih ostvariti subvenciju za zapošljavanje na novootvorenim radnim mestima. Subvencija se isplaćuje poslodavcu u jednokratnom iznosu, ali je krajnji korisnik subvencije nezaposleno lice koje se zapošljava kroz ovu meru. U kategoriju teže zapošljivih koji primaju podršku izričito se navode i osobe sa invaliditetom koje su na evidenciji NSZ.

Kao jedna od mera i aktivnosti usmerenih na osobe sa invaliditetom jeste bila i mera za samozapošljavanje osoba sa invaliditetom. U slučaju samozapošljavanja osoba sa invaliditetom, subvencija se odobravala u jednokratnom iznosu od 240.000,00 dinara po korisniku, radi osnivanja radnje, zadruga, ili drugog oblika preduzetništva, kao i za osnivanje privrednog društva ukoliko osnivač zasniva u njemu radni odnos. Pomenute aktivnosti podrške osobama sa invaliditetom u gradu Beogradu predstavljaju značajan korak napred ka inkluzivnom učešću ovih osoba i zaslužuje aktivnu i kontinuiranu podršku. Vredi imati na umu da su osobe sa invaliditetom bile deo populacije koji se suočavao sa najvećim preprekama u Srbiji posle nastanka pandemije Kovid 19. Zbog toga je neophodno ponovo pokrenuti i intenzivirati aktivnosti svih državnih i lokalnih organa, uključujući NSZ, radi unapređenja položaja i ravnopravnosti osoba sa invaliditetom, uključujući i u oblasti rada i zapošljavanja ovih osoba.

U gradu **Nišu** lokalna samouprava i **Nacionalna služba za zapošljavanje** ovog regiona usvojili su Lokalni akcioni plan zapošljavanja grada Niša za period od 2021. do 2023. godine. Dokument je usvojen na osnovu republičkog Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti. U aktivnostima je angažovan Lokalni savet za zapošljavanje Grada Niša. Ovaj organ usvojio je pomenuti lokalni dokument i predvideo sredstva koja će Niš u narednom periodu obezbediti radi obezbeđivanja i podsticanja zapošljavanja, uključujući i različite grupe stanovnika Niša. Dokument je ponudio podatke o broju osoba po opštinama grada Niša, broju muškaraca i žena,

uzrastu osoba, broju pripadnika različitih nacionalnih manjina koje žive u Nišu po godinama, stepenu školskog obrazovanja. Nacrt plana dokumenta apostrofirao je stanje uslova za otvaranje novih radnih mesta, unapređenje poslovnog okruženja, poboljšanje kvaliteta radne snage, unapređenje kvaliteta života i zaštite životne sredine. Sva ova pitanja svakako su značajna i za osobe sa invaliditetom u tom regionu Srbije. Vredi imati na umu da je i jedna osoba sa invaliditetom članica jedne od Gradske opštine grada Niša. Lokalna samouprava grada Niša je u dokumentu Nacrta dodala i podatke o broju zaposlenog članstva po različitim oblastima rada i angažmana, uključujući i podatke za svaku od opština u Nišu. Na stranama 38-40 Nacrta izneti su izuzetno značajni podaci o statusu osoba sa invaliditetom po gradskim opštinama u Nišu. Grad Niš prikazao je podatke o ukupnom broju osoba sa invaliditetom u svim opštinama Niša, koji je iznosio 19 190 ovih osoba, od toga 8 184 muškaraca i 11 006 žena. U opštini Medijana živelo je 5 612 osoba sa invaliditetom, 2 192 muškarca i 3 425 žena. U opštini Palilula živelo je 4 924 osoba sa invaliditetom, od toga 2 172 muškaraca i 2 752 žena. U opštini Pantelejev živelo je 3 724 osoba sa invaliditetom, od toga 1 609 muškaraca i 2 115 žena. U opštini Crveni Krst živelo je 3 413 osoba sa invaliditetom, od toga 1 549 muškaraca i 1 864 žena. Neobično je što su autori ovog Nacrta iz Niša davali i podatke o broju osoba čiji status invaliditeta nije poznat. Može se doći do nepotrebnih izvora koji dovode do neke vrste zbunjenosti, te nema razloga ubacivati ovakva razmišljanja u Nacrt značajnog dokumenta za grad Niš. U okviru pomenutih 19 190 osoba sa invaliditetom u gradu Nišu, Nacrt konstatuje da 7 830 ovih osoba sa invaliditetom imaju problem sa vidom, 4 994 sa sluhom, 11 513 sa penjanjem uz stepenište, 3 669 sa pamćenjem i koncentracijom, 3 007 sa samostalnošću, 2 377 sa komunikacijom, a 3 289 osoba sa invaliditetom konstatovale su tri ili više vrsta problema u oblasti invaliditeta. Reč je o značajnim informacijama za osobe sa invaliditetom, koje bi mogle da im unaprede položaj i zdravstvenu zaštitu u Nišu. Prilikom analize o aktivnostima radi podsticanja i podrške različitim vrstama nezaposlenih osoba na teritoriji grada Niša, lokalna samouprava i NSZ između ostalog su ukazali na nedovoljan porast stepena zaposlenosti u Nišu, nedovoljnom smanjenju broja nezaposlenih, velikom broju nezaposlenih među mladima do 30 godina, osoba starijih od 50 godina i žena. Šteta što ovde nije bilo eksplicitnih reči o nezaposlenosti osoba sa invaliditetom u Nišu, što je svakako ozbiljan problem koji pogađa i osobe sa invaliditetom. Lokalna samouprava grada Niša ni prilikom analize ciljeva i zadataka politike zapošljavanja nije posvećivala posebnu pažnju na položaj i podršku osoba sa invaliditetom, što je svakako ozbiljan nedostatak. Ni planovi predloženih aktivnosti grada Niša nisu navodili bilo kakve konkretne aktivnosti radi unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u ovom gradu, što je naravno još jedan od propusta. Nadležnim predlagači ovog Nacrta programa i mera za podsticanje zapošljavanja za period 2021-2023 na teritoriji Niša između ostalog su u odeljku 3 „Subvencija za samozapošljavanja“ su predložili i subvencije prilikom zapošljavanja osoba sa invaliditetom, što svakako predstavlja odličan potez ka unapređenju položaja i inkluziji osoba sa invaliditetom u Nišu. U dokumentu su sadržani i podaci o iznosu sredstava koje je grad Niš odvojio radi podrške zapošljavanju i položaju osoba sa invaliditetom:

- Za prvu grupu (iznad proseka RS) i drugu grupu (od 80% do 100% republičkog proseka) – 240.000,00 RSD po korisniku.
- Za treću grupu (u rasponu od 60% do 80% republičkog proseka) – 270.000,00 RSD po korisniku
- Za četvrtu grupu (stepen razvijenosti ispod 50% republičkog proseka) – 300.000,00 RSD po korisniku

Grad Niš planira realizaciju ovih ciljeva u trajanju od 12 meseci. Ovo svakako predstavlja značajnu podršku osobama sa invaliditetom.

Tokom predstavljanja analize tačke 5 Nacrta grada Niša, posebna pažnja posvećuje se javnim

radovima nadležnih u Nišu usmerenim na cilj radnog angažovanja teže zapošljivih kategorija koji su dugo na evidenciji NSZ, među kojima ima i veliki broj osoba sa invaliditetom. Javni radovi trebalo bi da se izvode na teritoriji Niša u skladu sa lokalnim tržištem propisanim LAPZ-om. Nacrt grada Niša predviđa angažovanje najmanje 5 nezaposlenih osoba sa invaliditetom. Tokom javnih radova planira se angažovanje najmanje 3 osobe sa invaliditetom. Javni radovi sprovode se u saglasnosti sa propisima Vlade Srbije. Nacrt dokumenta grada Niša predviđa obavezu organa AP, organa JLS, javnih ustanova i JP, privrednih društava, preduzeća, zadruga i udruženja da realizuju ove obaveze o uključivanju u aktivnosti u korist i angažman osoba sa invaliditetom. Program Nacrta grada Niša konstatuje realizaciju javnih konkursa u Nišu koji između ostalog predviđaju namenu sredstava za naknadu troškova lica angažovanih na javnim projektima na osnovu ugovora o privremenim i povremenim poslovima u iznosu od 22.000,00 RSD mesečno. Dokument, takođe, ukazuje na obavezu plaćanja poreza i obaveznih društvenih socijalnih osiguranja. Ovo rešenje je značajno za osobe sa invaliditetom i članove njihovih porodica, naročito za roditelje mlađih osoba sa invaliditetom. Nacrt dokumenta grada Niša dalje navodi da jednokratno angažovani radnici primaju 1.000,00 RSD ukoliko su angažovani na jedan mesec rada. Oni primaju iznos od 1.500,00 RSD ukoliko su angažovani na dva meseca, iznos od 2.000,00 ukoliko su angažovani za rad u trajanju od tri ili četiri meseca. Dokument dalje predviđa potvrđuje da osobe koje se angažuju na obuci relevantnih stručnih znanja na teritoriji Niša primaju iznos od 1.000,00 RSD mesečno. Iznosi novca koje je konstatovao Nacrt LAPZ ukazuju na relativno nizak iznos zarade, ali ipak dovode do određenog poboljšanja u materijalnom položaju nezaposlenih osoba i osoba koje se kratkoročno angažuju (između jednog i četiri meseca). Imajući u vidu sve relevantne elemente ovog istraživanja u Nišu, može se slobodno doći do konstatacije da su osobe sa invaliditetom i njihove porodice deo stanovništva koji se nalazi u teškom materijalnom i socijalnom položaju. Neophodno je posvetiti posebnu pažnju ovom pitanju u delu USAID projekta koji se bavi pitanjem podsticanja zapošljavanja osoba sa invaliditetom u Srbiji. Istraživanja NOOIS-a u periodu početka Kovid-19 faze u Srbiji tokom 2020-2021 pokazuje, između ostalog, i dodatna ograničenja koja su pogađala položaj osoba sa invaliditetom i u oblasti zapošljavanja i rada. Kancelarija OEBS-a u Republici Srbiji podržala je objavljivanje ovog istraživanja dr Damjana Tatića i Ivanke Jovanović, koje je objavljeno na srpskom i engleskom jeziku u proleće 2021.

Opština grada Subotice je prilikom usvajanja Plana zapošljavanja **Subotice** za 2022. godinu navela je u tom dokumentu i osobe sa invaliditetom među Subotičanima kojima će opština pružiti neophodne mere podrške u cilju podsticanja zapošljavanja i rada ovih osoba. Ovo je jedan dobar primer rada lokalnih samouprava u svrhu podsticanja rada, zapošljavanja i socijalne zaštite osoba sa invaliditetom u jednom od gradova na teritoriji Vojvodine u Srbiji.

Opština grada **Valjeva** je prilikom usvajanja Lokalnog akcionog plana za zapošljavanje Valjevo apostrofirala važnost programa stručne prakse i obuka za zapošljavanje lica sa najmanje srednjom školom a bez stručnog radnog iskustva, program subvencija za zapošljavanje nezaposlenih lica na novootvorenim radnim mestima poslodavcima iz privatnog sektora, kao i program samozapošljavanja lica prijavljenih na NSZ. Ovaj dokument, na žalost, nije posebno apostrofirao potrebne akcije za podsticaj zapošljavanja osoba sa invaliditetom u Valjevu.

5. Trendovi nezaposlenosti osoba sa invaliditetom i efekti programa

5.1 TRENDОВИ NEZAPOSLENOSTI OSOBA SA INVALIDITETOM I EFEKTI PROGRAMA NA NIVOU REPUBLIKE

Kada je reč o kretanjima na tržištu rada na opštem nivou, prema Anketi o radnoj snazi stope nezaposlenosti u populaciji 15 -75 godina se s godinama smanjuju i u 2022. godini su bile na rekordno niskom nivou (9.8% i 3.8% respektivno)⁴⁵. Međutim, ključni pokazatelji zapošljavanja su još uvek ispod nivoa EU27, te iako stopa zaposlenosti iz godine u godinu raste, ona je, prema podacima Ankete o radnoj snazi za 2022. godinu i dalje niža u odnosu na prosek EU27 (64.5% u odnosu na 69.5%)⁴⁶. Takođe, na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje (NZS) je u 2022. godine bilo 448.618 nezaposlenih lica, čime se nastavio pozitivan trend smanjenja nezaposlenih na tržištu rada.

Kada je reč o osobama sa invaliditetom, prema evidenciji NSZ – koja ne obuhvata sve već samo one koji su aktivni⁴⁷, ukupan broj nezaposlenih osoba sa invaliditetom u 2022. godini je bio 12.131, od čega je 5.298 (43.7%) žena. **Učešće osoba sa invaliditetom u ukupnom broju nezaposlenih lica na evidenciji NZS iznosi 2,8%, što predstavlja rast osoba sa invaliditetom u ukupnom broju nezaposlenih u prethodnih deset godina** (za skoro 1 pp je porastao broj osoba sa invaliditetom u odnosu na 2011. godinu⁴⁸)

Broj nezaposlenih tražilaca posla sa invaliditetom je bio relativno konstantan u periodu od 2010. do 2022. godine sa blagim padom u poslednje tri godine. Najveći broj nezaposlenih osoba sa invaliditetom je prijavljen 2015. godine (15.909 lica) dok godišnji prosek za čitav ovaj period iznosi 14.181 lica. Iako je 2022. godine bilo više nezaposlenih muškaraca nego žena, kao što se može videti u Tabeli 6. od 2010. je broj muškaraca opao, a žena porastao.

⁴⁵ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/UNE_LTU_A/default/table?lang=en&category=labor.employ.lfsi.une

⁴⁶ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/LFSI_EMP_A__custom_5429305/default/table?lang=en

⁴⁷ Postoji registrovan i određen broj OSI koji u datom trenutku nije u mogućnosti da se zaposli

⁴⁸ Prema podacima Ex-post strategije zapošljavanja učešće osoba sa invaliditetom je u 2011. godini iznosio 1,9% od ukupnog broja registrovanih u NZS

Tabela 6. Broj nezaposlenih osoba sa invaliditetom u periodu od 2010. do 2022. godine

Godina	Ukupno	Žene	Muškarci
2010	13 809	4 197	9 612
2011	14 135	4 527	9 608
2012	15 010	4 998	10 012
2013	14 491	4 761	9 730
2014	14 257	4 852	9 405
2015	15 909	5 790	10 119
2016	15 778	5 804	9 974
2017	15 416	6 037	9 379
2018	14 562	5 861	8 701
2019	13 331	5 574	7 757
2020	12 897	5 574	7 323
2021	12 627	5 539	7 088
2022	12 131	5 298	6 833
Prosek	14 181	5 293	8 888

Izvor: Izveštaji o radu Nacionalna služba za zapošljavanje

Karakteristike nezaposlenosti osoba sa invaliditetom u Srbiji na kraju 2022. godine mogu se videti u tabeli 7.

Tabela 7. Karakteristike nezaposlenosti osoba sa invaliditetom u Srbiji

OSOBE SA INVALIDITETOM	Nezaposlena lica na evidenciji NSZ – stanje na dan 31.12. 2022.	
	UKUPNO	ŽENE
I KS	3,502	1,450
II KS	1,077	479
III KS	3,552	1,322
IV KS	3,048	1,568
V KS	103	32
VI – 1 KS	284	158
VI – 2 KS	150	69
VII – 1 KS	404	211
VII – 2 KS	4	4
VIII KS	3	2
Ukupno	12,127	5,295
15 – 19 godina	82	29
20 – 24 godine	471	175
25 – 29 godina	717	302
30 – 34 godine	911	380
35 – 39 godina	1,070	516
40 – 44 godine	1,332	584
45 – 49 godina	1,559	713
50 – 54 godine	1,890	853
55 – 59 godina	2,137	1,006
60 – 65 godina	1,958	737
Ukupno	12,127	5,295
do 3 meseca	1,240	572
3 do 6 meseci	1,309	619
6 do 9 meseci	520	227
9 do 12 meseci	493	206
1 do 2 godine	1,558	706
2 do 3 godine	859	396
3 do 5 godina	1,431	680
5 do 8 godina	1,243	546
8 do 10 godina	638	294
preko 10 godina	2,836	1,049
Ukupno	12,127	5,295

Izvor: NSZ

Kvalifikaciona i starosna struktura nezaposlenih osoba sa invaliditetom predstavlja otežavajuću okolnost za zapošljavanje i uključivanje ovih lica u mere aktivne politike zapošljavanja: oko 39% nezaposlenih osoba sa invaliditetom su nekvalifikovani, sa srednjim nivoom obrazovanja je 55%, a **svega 3,3% lica steklo je visoko obrazovanje**. U pogledu starosne strukture, **svega 17% lica mlađe je od 30 godina**, dok je 41% nezaposlenih osoba sa invaliditetom starije od 50 godina. Što se tiče vremena provedenog na evidenciji NSZ-a, **čak 70% njih je dugoročno nezaposleno**, tj. duže od 12 meseci, dok je nezaposlenih duže od 2 godine 61,9%⁴⁹. To predstavlja posebno negativnu karakteristiku nezaposlenosti osoba sa invaliditetom u Srbiji.

Uzimajući sve ove podatke u obzir, možemo reći da je **tipična nezaposlena osoba sa invaliditetom u Srbiji verovatno starija od 30 godina, dugoročno nezaposlena i sa najviše srednjoškolskim obrazovanjem**.

Pored ovog prikaza zatečene situacije, važno je razmotriti i ulazak osoba sa invaliditetom na tržište rada i njihov izlazak sa istog. Kad je u pitanju izlazak sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje, za našu analizu su najbitniji oni koji su našli posao. U periodu između 2011. i 2022. godine broj osoba sa invaliditetom (kako žena tako i muškaraca) koje su našle posao je porastao, kao što se može videti u tabeli 8.

Tabela 8. Broj slučajeva zapošljavanja sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje

Broj slučajeva zapošljavanja osoba sa invaliditetom sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje	Kumulativ u periodu 01.01.-31.12.	
	Ukupno	Žene
2011	2,897	993
2012	3,683	1,298
2013	3,914	1,434
2014	4,147	1,549
2015	4,913	1,882
2016	5,860	2,366
2017	6,476	2,570
2018	6,573	2,814
2019	6,555	2,898
2020	5,213	2,412
2021	5,529	2,607
2022	5,840	2,859

Izvor: NSZ

⁴⁹ Podatak za nezaposlene duže od 2 godine se odnosi na 2020., izvor Strategija zapošljavanja za period 2021-2026. godine.

Iz prethodne tabele vidi se da se broj osoba sa invaliditetom koje su našle posao povećao u posmatranom periodu za preko dva puta, pri čemu je broj žena porastao za skoro 2,9 puta.

Što se tiče ulaska osoba sa invaliditetom na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje, broj novoprijavljenih u periodu 2011-22. može se videti u tabeli 9.

Tabela 9. Novoprijavljene osobe sa invaliditetom na evidenciju Nacionalne služba za zapošljavanje

GODINA	NOVOPRIJAVLJENI - OSOBE SA INVALIDITETOM					
	UKUPNO	ŽENE	PRVI PUT NA EVIDENCIJI		RADNO ISKUSTVO - BEZ ISKUSTVA	
			Ukupno	Žene	Ukupno	Žene
2011	4544	1505	847	272	2031	710
2012	6071	2076	749	241	1934	694
2013	5173	1697	750	249	1840	685
2014	5790	2142	745	275	1793	726
2015	6990	2582	928	280	1879	750
2016	5862	2182	647	211	1922	733
2017	5517	2233	489	161	1532	633
2018	7737	3263	404	141	1883	782
2019	6762	2939	475	174	3187	1382
2020	5702	2618	354	151	2901	1327
2021	6424	2945	433	194	3179	1455
2022	6438	2988	368	124	3055	1393

Izvor: Nacionalna služba za zapošljavanje

Tabela 9 pokazuje da je broj novoevidentiranih osoba sa invaliditetom porastao sa 4.544 u 2011. godini na 6.438 u 2022, što predstavlja porast od preko 1,4 puta. Od tog broja, broj onih koji su po prvi put ušli na evidenciju je opao sa 847 u 2011. na 368 u 2022. godini, ili za preko 56 procenata. Ovo sugerise da se **broj osoba sa invaliditetom koje se vraćaju na evidenciju Nacionalne služba za zapošljavanje povećava s vremenom**. Da li ova lica lutaju od jednog posla ili mere tržišta rada do druge je pitanje vredno daljeg ispitivanja.

Apsolutne brojke osoba sa invaliditetom po svakom realizovanom programu se mogu videti u Tabeli 10 u nastavku. **Sajmovi zapošljavanja, obuka za aktivno traženje posla i javni radovi su programi koje su osobe sa invaliditetom najčešće koristile**. Svake godine tokom posmatranog perioda od 2015. do 2022. godine ova tri programa su imala najveći broj učesnika sa invaliditetom. Ukupno je u njih bilo uključeno više od tri četvrtine (78 odsto) ukupnog broja osoba sa invaliditetom obuhvaćenih svim aktivnim programima tržišta rada u ponudi Nacionalne služba za zapošljavanje.

Sve druge mere su ređe korišćene. Međutim, neke od njih, poput klubova za traženje posla, treninga samoeфикаsnosti, obuke za razvoj preduzetništva, obuke za tržište rada i različitih subvencija (za samozapošljavanje, za zarade osoba sa invaliditetom bez prethodnog radnog iskustva i za zapošljavanje teže zapošljivih grupa) su kontinuirano korišćene tokom celog perioda u značajnom, mada manjem, broju.

Tabela 10. Programi i mere u kojima su osobe sa invaliditetom učestvovalе tokom perioda od 2015. do 2022. godine i broj lica

Aktivni program tržišta rada	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Aktivno traženje posla	5 354	5 291	5 665	6 868	6 157	1 761	2 743	5 529
Sajmovi zapošljavanja	3 199	3 205	3 546	4 594	3 821	502	474	3 275
Klubovi za traženje posla	245	232	213	253	253	82	252	239
Obuka za aktivno traženje posla	1 501	1 402	1 470	1 553	1 635	858	1 615	1 598
Radionice za prevladavanje stresa usled gubitka posla	0	30	29	28	30	3	27	26
Trening samoeфикаsnosti	81	138	118	156	119	45	96	133
Obuka za razvoj preduzetništva	328	284	289	284	299	271	279	258
Stručno osposobljavanje i obuka	418	445	326	653	501	71	27	357
Stručna praksa	19	27	20	23	20	8	9	15
Sticanje praktičnih znanja	0	5	16	14	9	11	4	8
Obuke za tržište rada	399	413	290	609	440	33	0	322
Obuka na zahtev poslodavca	0	0	0	7	20	9	5	8
Program pripravnika	0	0	0	0	12	10	9	4
Javni radovi	1 266	1 699	1 798	1 596	1 198	1 032	800	954
Javni radovi	1 266	1 699	1 798	1 596	1 198	1 032	800	954

Aktivni program tržišta rada	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Subvencije za zapošljavanje	540	795	660	901	1 043	933	1 022	1 004
Subvencije za samozapošljavanje	116	91	116	130	98	92	117	108
Subvencije za zarade osoba sa invaliditetom bez radnog iskustva	258	446	347	458	536	432	509	514
Subvencije za zapošljavanje teže zapošljivih grupa	142	232	175	274	359	360	343	314
Refundacija primerenih troškova prilagođavanja radnog mesta osobama sa invaliditetom koje se zapošljavaju pod posebnim uslovima	11	12	9	14	19	22	21	28
Refundacija troškova profesionalne podrške osobama sa invaliditetom koje se zapošljavaju pod posebnim uslovima	13	14	13	25	31	27	32	40
UKUPNO	7 578	8 230	8 449	10 018	8 899	3 797	4 592	7 844

Izvor: Izveštaji o radu Nacionalne službe za zapošljavanje

Napomena: u 2020. i 2021. godini je znatno manji broj učesnika, usled epidemiološke situacije nastale zbog situacije sa virusom COVID-19

Ex post analiza nacionalne strategije zapošljavanja za period 2011-2020⁵⁰. godine ističe da su dva kvalitativna cilja koja se odnose na osobe sa invaliditetom u potpunosti ispunjena - povećano **uključivanje ovih osoba u aktivne politike zapošljavanja i povećano zapošljavanje sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje**. Uključivanje osoba sa invaliditetom u sve mere aktivne politike zapošljavanja, sa neznatnim izuzecima, zabeležilo je rastući trend sve do covid-2019. Tako je sa referentnih 2.264 lica iz Strategije (podatak se odnosi na 2009. godinu), broj osoba sa invaliditetom porastao na preko 10.000 u 2018, da bi se 2019. smanjio na oko 9.000. Do porasta uključivanja osoba sa invaliditetom došlo je i ukoliko se posmatraju relativni izrazi, s obzirom na to da je učešće uključenih osoba sa invaliditetom u ukupnom broju lica uključenih u sve mere aktivne politike zapošljavanja poraslo sa 5% na 7% do 2019.

Ex post analiza takođe ističe i da je kod osoba sa invaliditetom pored povećanog uključivanja u sve mere, zabeleženo i natprosečno uključivanje u finansijske mere aktivne politike zapošljavanja, poput obrazovanja i obuka i mera direktnog kreiranja radnih mesta. **Za razliku od ukupnog broja nezaposlenih lica čije se učešće u finansijskim merama kretalo od 3% do 6%, učešće osoba sa invaliditetom kretalo se od 16% do 26%.**

50 https://sociojalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/Ex_post_analiza_Nacionalne_strategije_zaposljavanja_za_period_2011-2020.pdf

Za pravu procenu efekata vredelo bi videti u koliko mera su pojedinačne osobe sa invaliditetom učestvovala, i kroz longitudinalnu studiju ispratiti pojedince tokom višegodišnjeg perioda.

Kada pogledamo sektore u kojima su osobe sa invaliditetom počele da rade, najveći broj je otišao u proizvodnju poput prerade hrane, proizvodnje odeće, itd., dok ostali najzastupljeniji sektori obuhvataju usluge, veleprodaju i maloprodaju, kao i zdravlje i socijalnu zaštitu. Informacija o tome koliko od ovih lica je prethodno prošlo kroz procenu radne sposobnosti nije bila dostupna.

Naročito je važno napomenuti da je tokom poslednjih godina značajno porastao broj oblika fleksibilnog zapošljavanja.

5.2. NEZAPOSLENE OSOBE SA INVALIDITETOM U 6 JLS

U posmatranih 6 JLS broj nezaposlenih osoba sa invaliditetom koje su registrovane u NSZ je skoro 7 hiljada, od čega samo malo više od 50% aktivno traži posao. Izrazito nepovoljan odnos broja registrovanih i „aktivnih“ nezaposlenih osoba sa invaliditetom je u Beogradu, gde samo 30% od ukupnog broja registrovanih nezaposlenih aktivno traže posao. Takođe, prilično nepovoljan odnos je i u Nišu.

Tabela 11. Nezaposlena osobe sa invaliditetom na evidenciji NSZ, 31.12.2022.

	Ukupno		Aktivni		% aktivnih	
	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene
FILIJALA ZA GRAD BEOGRAD	3,377	1,454	1,010	480	29.9%	47.5%
FILIJALA NOVI SAD	1,448	515	1,156	389	79.8%	33.7%
FILIJALA ZRENJANIN	663	257	531	193	80.1%	36.3%
FILIJALA VALJEVO	196	85	191	84	97.4%	44.0%
FILIJALA SUBOTICA	384	151	378	147	98.4%	38.9%
FILIJALA NIŠ	909	418	587	266	64.6%	45.3%
UKUPNO 6 JLS	6,977	2,880	3,853	1,559	55.2%	40.5%

Izvor: NSZ

Obrazovana struktura osoba sa invaliditetom koje su na evidenciji NZS nepovoljna je i slična proseku Srbije, sa dominantno srednjoškolskim obrazovanjem osoba sa invaliditetom. Međutim, postoji i značajna razlika među lokalnim samoupravama – Beograd i Niš imaju povoljniju obrazovnu strukturu pri čemu je obrazovana struktura žena je još povoljnija. Inače obrazovana struktura žena je nešto povoljnija u svim posmatranim JLS.

Tabela 12. Obrazovana struktura nezaposlenih (aktivnih) osoba sa invaliditetom u 6 JLS, 31.12.2022.

	GRAD BEOGRAD		NOVI SAD		ZRENJANIN		VALJEVO		SUBOTICA		NIŠ		PROSEK SRBIJA	
	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene
osnovno	25%	22%	42%	41%	42%	39%	42%	39%	48%	46%	23%	21%	38%	36%
srednje	59%	58%	49%	48%	51%	49%	51%	54%	44%	46%	66%	66%	54%	55%
visoko	15%	18%	7%	11%	7%	11%	6%	7%	7%	8%	10%	13%	7%	8%

Izvor: NSZ

Starosna struktura je takođe nepovoljna za sve posmatrane JLS kao što je uostalom slučaj i u celoj Srbiji - na evidenciji dominiraju stariji od 45 godina. Međutim, opet se primećuju razlike između 6 posmatranih JLS. Najpovoljnija je starosna struktura nezaposlenih (aktivnih) u Beogradu gde je samo malo više od polovine starije od 45 godina, dok je u Novom Sadu ovaj procenat čak 70% kada posmatramo sve nezaposlene (nešto je povoljnija situacija za žene) a preko 60% je u svim ostalim JLS izuzev Niša gde je 57% (dok za žensku populaciju prelazi 60%).

Tabela 13. Starosna struktura nezaposlenih (aktivnih) osoba sa invaliditetom u 6 JLS, 31.12.2022.

	GRAD BEOGRAD		NOVI SAD		ZRENJANIN		VALJEVO		SUBOTICA		NIŠ	
	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene
manje od 25	6%	4%	3%	3%	9%	7%	4%	5%	5%	3%	6%	7%
25 - 34	16%	14%	11%	15%	12%	11%	9%	8%	13%	17%	13%	11%
35 - 44	25%	26%	16%	22%	18%	20%	23%	25%	20%	29%	24%	21%
45 - 54	27%	29%	28%	24%	29%	34%	32%	31%	27%	23%	26%	26%
55 - 65	26%	26%	42%	35%	32%	29%	31%	31%	35%	29%	32%	35%
više od 45	54%	55%	70%	60%	61%	63%	64%	62%	62%	52%	57%	61%

Izvor: NSZ

Dužina trajanja nezaposlenosti osoba sa invaliditetom takođe je izuzetno nepovoljna - u Srbiji preko 70% registrovanih aktivnih osoba sa invaliditetom je dugoročno nezaposleno. Slična je situacija i u posmatranim JLS s tim što je nešto povoljnija u Beogradu, Nišu i posebno Zrenjaninu a izrazito nepovoljna u Novom Sadu pogotovo kada je muška populacija u pitanju (Tabela 14.).

Tabela 14. Dužina trajanja nezaposlenosti u 6 JLS, 31.12.2022.

	GRAD BEOGRAD		NOVI SAD		ZRENJANIN		VALJEVO		SUBOTICA		NIŠ	
	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene	Ukupno	Žene
do 6 meseci	23.0%	23.3%	13.9%	19.3%	25.8%	30.6%	18.8%	22.6%	18.0%	19.0%	25.9%	26.7%
6 - 12 meseci	10.9%	9.4%	7.8%	10.8%	8.7%	9.8%	8.4%	6.0%	8.7%	11.6%	9.7%	10.2%
preko godinu dana	66.1%	67.3%	78.3%	69.9%	65.5%	59.6%	72.8%	71.4%	73.3%	69.4%	64.4%	63.2%

Izvor: NSZ

6. Finansiranje programa – Budžetski fond

Na osnovu Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom osnovan je i **budžetski fond za profesionalnu rehabilitaciju i podsticanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom**. Otvoren je kao evidencioni račun u okviru glavne knjige trezora, u okviru razdela ministarstva nadležnog za poslove zapošljavanja, i kojim ovo ministarstvo upravlja. Prihod Budžetskog fonda čine sredstva aproprijacije u okviru budžeta Republike Srbije⁵¹.

Prihode Budžetskog fonda čine sredstva koje poslodavci plaćaju ukoliko ne zaposle osobu sa invaliditetom ili ne sklope ugovor o poslovno-tehničkoj saradnji sa preduzećem za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Pri donošenju Zakona 2009. godine skoro 50% preduzeća se opredelilo da uplaćuje penale, a ostatak zapošljavao osobe sa invaliditetom (uključujući i anegdotsku evidenciju o postojećim zaposlenima koji po donošenju Zakona uradili procenu radne sposobnosti i stekli status osobe sa invaliditetom)⁵². U međuvremenu je broj kompanija koje zapošljavaju više od 20 zaposlenih značajno porastao, tako da je sve veći broj kompanija imao obavezu zapošljavanja osoba sa invaliditetom u skladu sa Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, doduše sa pomakom od 2 godine⁵³. Dakle, u isto vreme raste broj onih koji plaćaju penale, ali i prosečna zarada u Srbiji, tako da se prihodi Fonda u posmatranom periodu skoro dupliraju.

⁵¹ <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/odluka/2012/83/3>

⁵² Protić, J. (2022). Effectiveness of the quota system for employment of Persons with Disabilities in Serbia in Ljubinka Kovačević, Dragica Vujadinović, Marco Evola (eds). INTERSECTIONAL DISCRIMINATION OF WOMEN AND GIRLS WITH DISABILITIES AND MEANS OF THEIR EMPOWERMENT <http://iriss.idn.org.rs/1236/1/S.%20Zlatanovic%20-pages-1-10%2C25-41%2C671-690.pdf>

⁵³ Prema članu Zakona 25. Novoosnovani poslodavac nema obavezu zapošljavanja u trajanju od 24 meseca od dana osnivanja.

Tabela 15. Broj kompanija koje zapošljavaju 20 i više zaposlenih, 2010-2019

Godina	Broj kompanija koje zapošljavaju više od 20	Broj preduzeća koje plaća penale	Prihodi Fonda u milionima RSD
2010	7,578	/	/
2011	8,795	2,728	1,985.5
2012	9,226	2,643	2,453.1
2013	9,738	2,501	2,249.9
2014	10,304	2,605	3,790.8
2015	10,525	2,780	2,981.3
2016	10,762	2,735	3,111.6
2017	11,133	3,592	3,721.1
2018	11,627	3,809	3,836.0
2019	12,014	4,047	4,306.1

Izvor: Protić, J. (2022)

Poslednjih godina se blizu 40% opredeljuje za uplatu doprinosa u Budžetski fond i samo oko 1% njih je nabavilo robu i usluge od preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom^{54, 55}.

Kada preračunamo prosečnu zaradu tj. polovinu prosečne zarade koje je poslodavac dužan da uplaćuje za neispunjenu kvotu, vidimo da je u pitanju **dodatnih skoro 10 hiljada radnih mesta za osobe sa invaliditetom za koje se plaćaju penali**⁵⁶.

U tabeli 16, prikazani su ukupni iznosi uplaćenih iznosa sredstava i ukupni iznosi sredstava iz fonda usmereni na podsticanje zapošljavanja. U 2019. godini je za prvi stub dodeljeno 550 miliona dinara a za drugi 700 miliona dinara, što ukupno predstavlja dostupna sredstva u iznosu od 1.250 miliona dinara. Imajući na umu da su preduzeća uplatila 4.306 miliona dinara, vidi se da razlika između prihoda i rashoda Fonda iznosi više od 3 milijarde dinara.

Tabela 16. Budžetski fond za profesionalnu rehabilitaciju i podsticanje zapošljavanja

Godina	Uplaćeni iznos sredstava na račun Poreske uprave po osnovu obaveze poslodavca (u mil. RSD)	Budžetski fond za profesionalnu rehabilitaciju i podsticanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom (u mil. RSD)		
		Iznos opredeljen prema Zakonu o budžetu	Razlika	% opredeljenih sredstava
2011.	1.99	2.12	-0.14	106.80
2012.	2.45	1.89	+0.56	77.05
2013.	2.26	1.69	+0.57	74.78
2014.	3.79	1.27	+2.52	33.50
2015.	2.98	1.25	+1.73	41.93
2016.	3.11	1.25	+1.86	40.17

54 Ibid

55 Procent preduzeća koje plaća penale je mnogo manji od gore navedenog procenta, pri čemu je jedan od razloga svakako vremenski pomak ali ni taj pomak u potpunosti ne objašnjava razliku

56 Godišnja zarada u 2019 iznosila je 909768 dakle 50% zarade bilo je 454 884 RSD, u 2020.

2017.	3.72	1.25.	+2.47	33.59
2018.	3.84	1.25	+2.59	32.52
2019.	4.31	1.25	+3.06	29.03
2020.	~5	~1	~ +4	~20.0

Izvor: Ex post analiza nacionalne strategije zapošljavanja; za 2020 procena na osnovu izjave zvaničnika (<https://nova.rs/vesti/biznis/na-birou-14-000-osoba-sa-invaliditetom/>)

Takođe, ono što se može primetiti na osnovu podataka, jeste kontinuirano smanjivanje sredstava iz Budžetskog fonda, sa inicijalnih 2.12 u 2011. godini na 1,25 milijardi RSD u 2019. godini, nezavisno od procenjenih potreba. Prema procenama za 2020. godinu **samo 20% sredstava Fonda** koristi se za svoju namenu. Važno je i napomenuti da Fondom ne upravlja kako je predviđeno, ministarstvo nadležno za poslove zapošljavanja već Ministarstvo finansija.

U praksi, sredstva iz Fonda se na godišnjem nivou dodeljuju za sledeća dva stuba:

I. Aktivnosti i aktivne programe tržišta rada koje sprovodi Nacionalna služba za zapošljavanje (takozvane aktivne mere politike zapošljavanja). Ova sredstva se nalaze na razdelu Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja koje ih u skladu sa Programom rasporeda i korišćenja sredstava transferiše Nacionalna služba za zapošljavanje.

II. Mere podrške preduzećima za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom koje sprovodi Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, za programe unapređenja radnih uslova i proizvodnje, uvođenje standarda, unapređenje kvaliteta proizvoda i usluga i prilagođavanje radnog mesta, kao i druge svrhe . Ova sredstva se usmeravaju na račun Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja.

Tabela 17. Realizacija sredstava budžetskog fonda u milionima RSD

	preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom			AKTIVNE MERE ZAPOŠLJAVANJA		
	Plan	Realizacija	% realizacija	Plan	Realizacija	% realizacija
2011	1,32	925	70	800	356	45
2012	1,15	781	68	750	697	93
2013	995	772	78	700	405	58
2014	751	721	96	519	243	47
2015	750	749	100	500	323	65
2016	700	639	91	550	411	74
2017	700	696	99	550	476	86
2018	700	700	100	550	452	82
2019	700	700	100	550	444	81

Izvor: Ex post Strategija zapošljavanja

7. Ključni izazovi

Ključne problem bismo mogli da podelimo na one koji se tiču aktivacije neaktivnih osoba sa invaliditetom i drugu grupu problema koja se tiče samog zapošljavanja osoba sa invaliditetom i radnog angažovanja i na kraju probleme vezane za finansiranje programa.

A) Problemi vezani za neaktivnost osoba sa invaliditetom

- **Procena radne sposobnosti i velika opterećenost Komisije fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje**

Iako je Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom doneo značajna poboljšanja i dalje ostaje pitanje adekvatnosti procene radne sposobnosti koju mnogi autori i izveštaji dovode u pitanje. Procena radne sposobnosti podrazumeva medicinske, socijalne i druge kriterijume koji određuju mogućnosti i sposobnosti osoba sa invaliditetom potrebne za njihovo uključivanje na tržištu rada. Međutim, ostaje upitno koliko procene zapravo funkcionišu u praksi. Komitet UN za prava osoba sa invaliditetom ukazuje da uprkos postojanju multidisciplinarnih komisija, procena radne sposobnosti se i dalje zasniva na medicinskom modelu „nesposobnosti“⁵⁷.

Očigledno je najveći problem u proceni opšte sposobnosti te nedovoljnoj orijentaciji na individualizovanu procenu šta bi osobe sa invaliditetom mogle da rade a ne šta ne mogu da rade. Ovo se posebno odnosi na osobe sa intelektualnim teškoćama. Procena radne sposobnosti se izgleda ipak fokusira na oštećenja i često ne obuhvata analizu preferenci ili veština određene osobe, kao ni potrebna prilagođavanja radnog okruženja, što bi uvek trebalo da bude u fokusu. Pored toga, procene bi trebalo da u obzir uzmu i barijere u okruženju poput nepristupačnog prevoza, radnog mesta ili načina komunikacije (posebno za osobe sa senzornim invaliditetom).

Protić (2022) ukazuje da je medicinski pristup proceni radne sposobnosti rezultirao i u činjenici da su mnogi poslodavci popunjavali svoju kvotu tako što su postojeće zaposlene slali na procenu koji su iz određenih medicinskih razloga „gubili“ delove radne sposobnosti te da se na taj način fiktivno povećavao broj zaposlenih osoba sa invaliditetom.

Ono što je takođe važno istaći je **velika opterećenost Komisije fonda za penzijsko invalidsko osiguranje koja je nadležna za procenu radne sposobnosti**. Naime, Komisija fonda za penzijsko invalidsko osiguranje ima dugu tradiciju procene radne sposobnosti zbog svoje funkcije vezane za Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju i prava koje iz njega proizilaze, a to je prvenstveno invalidska penzija, naknada za tuđu negu i pomoć itd. Kako je svaka nova zakonska obaveza procene (na primer posebne nege za pomoć i negu deteta, procena radne sposobnosti itd.) dodavana Komisiji PIO fonda jer nema kompetentnije ustanove od ove, ipak su to zadaci izvan njenog delokruga.

- **Nemogućnost osoba sa invaliditetom sa 3. stepenom procene radne sposobnosti da se zaposle i radno angažuju**

Za ovu grupu osoba sa invaliditetom se zapravo može reći da je prinuđena da bude pasivna jer za nju nije ostavljena zakonska mogućnost da se zaposli. „Prilikom sagledavanja zakonskih rešenja, potrebno je istaći da u praksi postoji mogućnost da se direktno onemoguću

⁵⁷ Komitet UN za prava osoba sa invaliditetom. Inicijalni izveštaj o primeni konvencije o pravima osoba sa invaliditetom <https://www.minlmpdd.gov.rs/lat/medjunarodni-ugovori-crdp.php>

zapošljavanje osoba sa intelektualnim teškoćama, iako Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom ne navodi eksplicitno vrste invaliditeta. Procena radne sposobnosti, koja je propisana ovim zakonom, u najvećem broju slučajeva rezultira ocenom radne nesposobnosti osoba sa intelektualnim teškoćama. To znači da ove osobe neće biti u mogućnosti da se zaposle na otvorenom tržištu rada, iako postoje različiti poslovi koje mogu da obavljaju⁵⁸. Radni centri kao jedini oblik angažovanja koji je dozvoljen za ova lica još uvek ne funkcionišu (detaljnije u nastavku).

„Osobe sa intelektualnim teškoćama često su po prirodi sklone obavljanju jednostavnijih, repetitivnih zadataka za koje je nekima od njih potreban određeni vid podrške. Procena njihove radne sposobnosti koju ovaj Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom zahteva, a bez uzimanja u obzir podršku i istreniranost izvršavanja konkretnih zadataka, nesumnjivo će u najvećem broju slučajeva osoba sa intelektualnim teškoćama rezultirati ocenom radne nesposobnosti. Sa takvom procenom izgledno je da osoba neće moći da se zaposli na otvorenom tržištu uz podršku, iako postoji velik broj poslova koje mogu da obavljaju i osobe sa intelektualnim teškoćama⁵⁹. Može se reći da je sa ovim problem donekle povezano i lišavanje poslovne sposobnosti, koje po definiciji isključuje osobe sa invaliditetom sa otvorenog tržišta rada. Već dugo se najavljuje ali još uvek nije realizovana izmena propisa o **lišenju poslovne sposobnosti** i starateljstvu nad punoletnim licima, što bi omogućilo i njihovo radno angažovanje i uključivanje na tržište rada⁶⁰.

- **Pasivizacija osoba sa invaliditetom povezana sa socijalnim davanjima**

Kod osoba sa invaliditetom postoji veliki strah od gubljenja tuđe nege i pomoći. Ovo je zaključak dubinskih intervjuva, koji se poklapa i sa ranijim istraživanjima. „Na nivou pojedinačnog građanina, sigurnost koja mu pruža socijalna zaštita deluje negativno na motivaciju osobe sa invaliditetom da se uključi u tržište rada“⁶¹.

Ako bi se D... zaposlila i ide joj staž, to mi nije baš najjasnije, ona onda ne može da prima uvećanu negu preko centra za socijalni rad, već umanjenu preko penzijsko invalidsko osiguranje fonda, koja je 11000 a uvećana 35000....takve neke priče postoje...

Roditelj mlade osobe sa invaliditetom

„90% osoba sa invaliditetom ne zna da ne gubi tugu negu i pomoć i on neće da radi jer misli da će izgubiti. Ovo mu je sigurno, ovo mu je trajno!“

Predstavnik osoba sa invaliditetom (izvor: Milanović, 2014)

58 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, "Poseban izveštaj poverenika za zaštitu ravnopravnosti o diskriminaciji u oblasti rada i zapošljavanja" Beograd, 2019 <https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2023/03/12-19.pdf>. Str. 33

59 Informator o zapošljavanju osoba sa invaliditetom kroz socijalno preduzetništvo, Lea Šimoković, Ivona Gvozdenović, Dragana Ćirić Milovanović, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, 2011. <https://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2013/03/informator.pdf>

60 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, "Poseban izveštaj poverenika za zaštitu ravnopravnosti o diskriminaciji u oblasti rada i zapošljavanja" Beograd, 2019 <https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2023/03/12-19.pdf>. Str. 109

61 Milanović, M. (2014). U POTRAZI ZA SIGURNOŠĆU - Perspektive zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Beograd, Forum mladih sa invaliditetom.

Postoji veliki strah od gubljenja tuđe nege i pomoći među osobama sa invaliditetom. Ovaj strah nije opravdan s obzirom da novčano davanje za negu ima istu namenu kao i usluge socijalne zaštite (npr. personalni asistent), dakle ne gubi se po zaposlenju.

Međutim, ono što jeste činjenica je da **postoji izvesna administrativna komplikacija vezana za uvećani dodatak za tuđu negu i pomoć** s obzirom da su novčana davanja za pomoć i negu podijeljena u dva sistema – osiguranje i socijalna zaštita u užem smislu. Zaista, za osobe koje su neosigurane, na primer dete sa urođenim invaliditetom, dodatak za negu i pomoć drugog lica (bilo osnovni ili uvećani) isplaćuje se prema Zakonu o socijalnoj zaštiti iz budžeta. Šta se dešava kada to lice odraste, zaposli se i postane osiguranik?! Ono bi sad po logici sistema trebalo da prima naknadu za negu i pomoć iz penzijsko invalidskog osiguranja, a doplatu za uvećani dodatak iz budžeta. Međutim, ni sama procedura prelaska u ovaj sistem nije dovoljno jasna⁶², a posebno je problematičan strah koji ova promena unosi zbog straha od gubljenja doplate, čak i za one koji imaju informaciju, a ne gube pravo na pomoć i negu. U slučaju korisnika osnovnog dodatka, ovo prebacivanje je zapravo prednost jer se onda prelazi na veći iznos. Dakle problem postoji kod uvećanog dodatka.

Kada je u pitanju invalidska penzija, zabrana zapošljavanja zaista postoji, ali je moguće raditi neograničeno po osnovu ugovora kao što je ugovor o autorskom honoraru i ugovor o delu. Invalidski penzioneri često nisu informisani i o ovoj mogućnosti. Kod porodične penzije je nešto strožije, takođe mogu da se zaposle samo po ugovoru o delu i po autorskom ugovoru, pri čemu je izuzetno važno da njihova naknada za rad na mesečnom nivou, ne prelazi iznos najniže osnovice osiguranja zaposlenih. Ukoliko se ovo dogodi, oni će izgubiti pravo na isplatu porodične penzije.

Bitno je da invalidski penzioner ne potpisuje Ugovor o radu i Ugovor o povremenim i privremenim poslovima, jer u tim slučajevima im se privremeno obustavlja penzija i Fond ih poziva na kontrolni pregled.

Sve ostale vrste ugovornog angažovanja (ugovor o autorskom delu, ugovor o delu ...) mogu potpisati invalidski penzioneri i mogu se angažovati bez opasnosti da će im takva vrsta angažovanja ugroziti pravo koje koriste.

Zvaničan odgovor Fonda penzijsko invalidskog osiguranje

Postoji još jedna dimenzija invalidske penzije a to je **tzv. „unošenje“ invalidnosti u sistem penzijsko invalidskog osiguranja**. U poglavlju 3. je opisan sistem penzijsko invalidskog osiguranja iz čega je jasno da je invalidska penzija namenjena onima koji su invaliditet stekli nakon zaposlenja. Međutim, anegdotska evidencija govori o primerima kada su osobe sa invaliditetom po rođenju ili iz detinjstva bili prijavljivani na recimo godinu dana pre 20-te godine i na taj način sticali penziju, ili na par godina pre 30-te. Ukoliko se Pravilnik o penzijsko invalidskom osiguranju ne poštuje striktno, ovaj problem se usložnjava uvođenjem kvote za zapošljavanje osoba sa invaliditetom gde opet anegdotska evidencija govori o slučajevima da se poslodavac dogovori sa osobama sa invaliditetom da im plaća poreze i doprinose, a osobe sa invaliditetom se zapravo uopšte suštinski ne zaposle. Na taj način se još lakše mogu steći uslovi za invalidsku penziju i potpunu pasivizaciju osoba sa invaliditetom po ispunjenju uslova

⁶² Zakon o socijalnoj zaštiti član 97 Dužnost obaveštavanja o promenama po kojoj sam korisnik treba da obavesti i ovoj promeni.

od nekoliko godina dana staža za one mlađe od 30 godina. Jasna je perspektiva roditelja osoba sa invaliditetom i/ili samih osoba sa invaliditetom da žele da se obezbede, ali se cilj zapošljavanja osoba sa invaliditetom i njihovog uključivanja u društvenu zajednicu na ovaj način potpuno gubi a institut invalidske penzije koristi za nešto za šta nije namenjen.

- **Nedovoljna razvijenost usluga socijalne zaštite kao podrške osobama sa invaliditetom**

Usluge socijalne zaštite su izuzetno nerazvijene a posebno usluge za samostalni život osoba sa invaliditetom⁶³. Pored nerazvijenosti postojećih usluga definisanih Pravilnikom o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite, pokazuje se potreba i za širim spektrom usluga. Naime, za uslugu personalnog asistenta kriterijume ispunjavaju samo one osobe sa invaliditetom koji ostvaruju uvećani dodatak za pomoć i negu i koji imaju sposobnosti za samostalno donošenje odluka. U praksi se iskazuje drugačija potreba. Na primer, dubinski intervju sa predstavnicom Saveza za cerebralnu i dečiju paralizu Srbije ukazuje da postoji nekoliko osoba sa cerebralnom paralizom koji primaju osnovni DPN te ne ispunjavaju kriterijume za personalne asistente, ali nisu samostalni u odlasku/vraćanju sa posla. Za ovakve situacije potrebne su očigledno još neke vrste usluga koje trenutno ne postoje u standardima.

- **Nedovoljna orijentacija na udruženja osoba sa invaliditetom na zapošljavanje**

Udruženja osoba sa invaliditetom bi trebalo da imaju izuzetno značajnu ulogu u zapošljavanju osoba sa invaliditetom, pre svega kao institucije koje dosežu do osoba sa invaliditetom koji nisu aktivni i pripremaju ih za tržište rada. Međutim, neka ranije istraživanja ukazuju da organizacije osoba sa invaliditetom nisu dovoljno aktivne u smislu podsticanja zapošljavanja osoba sa invaliditetom. „Iako veću aktivnost organizacija ograničava nedostatak finansija, aktivnosti usmerene na zapošljavanje u maloj meri su zastupljene u odnosu na druge aktivnosti. Nedovoljnu aktivnost organizacija osoba sa invaliditetom u smislu zapošljavanja osoba sa invaliditetom, osim finansijskih ograničenja, možemo delimično da objasnimo i time kako predstavnici osoba sa invaliditetom vide zapošljavanje. Skoro svi predstavnici osoba sa invaliditetom se zalažu da zaposle svoje članove, ali zapošljavanje najčešće gledaju kao na put do penzije, a ne kao na način učestvovanja u društvu, priliku za razvoj i napredovanje, odnosno samoostvarivanje osoba sa invaliditetom“⁶⁴. I predstavnik MOR ima utisak da je slaba orijentisanost udruženja osoba sa invaliditetom na zapošljavanje.

- **Opšti problemi kao što je obrazovana struktura, pristup objektima, prevoz**

Prema poslednjem redovnom Izveštaju poverenika za zaštitu ravnopravnosti iz 2022. godine, najveći broj pritužbi podnet je zbog diskriminacije prilikom pružanja usluga ili pri korišćenju javnih objekata i površina⁶⁵. Svi izveštaji poverenika, bilo redovni ili poseban izveštaj o diskriminaciji osoba sa invaliditetom, kao i drugi izveštaji koji se bave ovom temom uključujući i dubinske intervjuje ukazuju na veliki problem pristupa objektima kao i toaletima unutar objekata. Nova Strategija zapošljavanja za period od 2021. do 2026. godine potvrđuje da su osobe sa invaliditetom i dalje suočene sa diskriminacijom, kao i da su glavni izazovi sa kojima se suočavaju prepreke pri kretanju i pristupačnost različitim objektima, ali takođe i pristup uslugama i informacijama i što je posebno važno pristup obrazovanju i profesionalnim obukama. Takođe, svi izveštaji ukazuju na problem obrazovne strukture osoba sa invaliditetom.

63 Detaljnije u poglavlju 3.

64 Milanović, M. (2014). U POTRAZI ZA SIGURNOŠĆU - Perspektive zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Beograd, Forum mladih sa invaliditetom, str. 43

65 https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2023/03/RGI-2022_15.3.pdf

B) Mere i programi zapošljavanja i radnog angažovanja

- **Aktivne mere politike zapošljavanja**

Dubinski intervjui ukazuju na jako nisku naknadu za javne radove koja iznosi samo 22 hiljade i nije uvećana 10 godina. Takođe, ukazuje se da svi nivoi stručne spreme imaju isti nivo naknade. Adekvatnost davanja je niska, posebno imajući u vidu povećane troškove života, kao i minimalnu i prosečnu zaradu u Srbiji tokom poslednjih nekoliko godina.

Prema dubinskim intervjuima sa predstavnicama NSP postoje liste čekanja na subvencije za zapošljavanje osoba sa invaliditetom i veliko interesovanje od strane osoba sa invaliditetom za obuke. Utisak je da je potrebno više sredstava za ove mere.

Broj osoba sa invaliditetom koje se vraćaju na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje povećava se vremenom, a broj onih koji se prvi put prijavljuju je sve manji i manji. Da li ova lica lutaju od jednog do drugog posla ili mere tržišta rada je pitanje vredno daljeg ispitivanja.

- **Radni centri još uvek nisu otvoreni**

Radni centri su predviđeni kroz Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom kao poseban oblik zapošljavanja koji imaju za „cilj zapošljavanje, odnosno radno angažovanje i poboljšanje kvaliteta života osoba sa invaliditetom“ a za njihovo uspostavljanje je dalje predviđeno donošenje podzakonskih akata⁶⁶. Međutim skoro 15 godina od donošenja Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom ova podzakonska akta još uvek nisu donesena što dovodi do velikih problema za osobe sa invaliditetom sa procenjenim 3. stepenom radnih sposobnosti.

Na osnovu dubinskih intervjua utisak je da postoje određena razmimoilaženja u tumačenju šta je delokrug radnih centara - da li je to socijalna zaštita ili zapošljavanje, gde je granica između ova dva sektora pa su samim tim i različita tumačenja ko treba da ih finansira.

Prema Posebnom izveštaju o diskriminaciji osoba sa invaliditetom, radni centri se mogu okarakterisati kao zaštićene radionice gde korisnici obavljaju zadatke u segregiranim, odnosno izolovanim i strogo kontrolisanim uslovima. Naglašava se da angažman osoba u radnim centrima kao „dugotrajan oblik profesionalne rehabilitacije“ kako ga zakonodavac naziva, ne može biti smatran radom. Rehabilitacija, prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji je proces čiji je cilj da osobama sa invaliditetom pruži alate koji su im potrebni da bi postigli nezavisnost i samoodređenje. U tom smislu, rehabilitacija nije sama sebi svrha već u kontekstu rada mora služiti tome da omogući osobi da gradi veštine radi uključenja na tržište rada bilo pod otvorenim ili posebnim uslovima. Korišćenje termina dugotrajnost naznačuje da se ta svrha rehabilitacije gubi, što dovodi u pitanje samu svrhu postojanja radnih centara⁶⁷.

Prema Savezu za cerebralnu paralizu koji ukazuje na važnost otvaranja radnih centara ovi centri “uproščeno predstavljaju kombinaciju aktivnosti preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom u delu radnog angažovanja i aktivnosti dnevnih boravaka u delu dnevnog zbrinjavanja. Kao takvi neophodni su kako korisnicima tako i samom sistemu socijalne zaštite da bi sistem normalno i nesmetano funkcionisao“⁶⁸.

66 Podzakonski akti su predviđeni članovima 43 i 44. Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom

67 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, “Poseban izveštaj o diskriminaciji osoba sa invaliditetom u Srbiji, Beograd, 2013, http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Poseban%20izvestaj%20-%20osobe%20sa%20invaliditetom%20FINAL%209.5.2013.pdf; Informator o zapošljavanju osoba sa invaliditetom kroz socijalno preduzetništvo, Lea Šimoković, Ivona Gvozdenović, Dragana Čirić Milovanović, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, 2011. <https://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2013/03/informator.pdf>

68 Savez za cerebralnu i dečiju paralizu Beograd, Inicijativa za usvajane podzakonskih akata u skladu sa članom 43. i 44. Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom

Nedostatak radnih centara pravi celu pometnju i u socijalnoj zaštiti i u zapošljavanju.

S jedne strane se opterećuju dnevni boravci kao ustanove socijalne zaštite, s druge strane pošto Komisija zna da nema rešenja za III grupu, u II grupi se nalaze i oni koji su objektivno za III grupu.

Predstavnica saveza za cerebralnu paralizu Beograd

- **Socijalna preduzeća**

Iako je uloga socijalnih preduzeća prepoznata kao važna za zapošljavanje osoba sa invaliditetom te su predviđena kao poseban oblik zapošljavanja u Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, ona zapravo nisu zaživela na pravi način i nisu imala nikakve beneficije. U međuvremenu je 2022. godine donet poseban Zakon o socijalnim preduzećima, ali još uvek nije jasno na koji način će osobe sa invaliditetom imati koristi od ovog načina zapošljavanja.

- **Smanjenje podrške i pitanje održivosti preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju (PPR)**

Savez za cerebralnu paralizu Beograd ukazuje na smanjenje podrške nakon 2016. godine. Od početka primene ZPRZPOSI od 2011. godine pa do 2016. godine preduzeća su kao stalnu finansijsku podršku ostvarivala pravo na: 1. subvencije zarada zaposlenim osobama sa invaliditetom 2. subvencije putnih troškova zaposlenim osobama sa invaliditetom 3. refundacije zarada zaposlenih /radno angažovanih stručnim licima. Međutim, oni ukazuju da poslednjih godina ostvaruju pravo samo na subvenciju zarada zaposlenih osoba sa invaliditetom a da su sredstva za finansiranje (refundacija zarada) stručnih lica u PPR ukinuta. Takođe, ukazuju da javni pozivi od 2017. više uopšte ne daju mogućnost preduzećima za unapređenje.

“Dok su raspoloživa sredstva u nominalnim izrazima stagnirala, kao uglavnom i broj zaposlenih koje je potrebno podržati, nominalne zarade i svi ostali troškovi poslovanja su relativno brzo rasli, što je smanjivalo efektivnu podršku ovim preduzećima i u poslednjim godinama svelo je isključivo na učešće u operativnim troškovima. S obzirom na to da nije došlo do poboljšanja njihovog tržišnog položaja koje bi to kompenzovalo, ovaj trend počinje da ugrožava održivost nekih preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom”⁶⁹.

Po pitanju poslovne i tehničke saradnje sa poslovnim sektorom, postoji mogućnost da je preduzećima iznos od 20 prosečnih zarada visok, imajući na umu ograničene kapacitete ovih preduzeća za proizvodnju i isporuku, kao i nesklad između potreba kupaca i kapaciteta preduzeća.

69 Ex post analiza Nacionalne strategije zapošljavanja za period 2011-2020. godine, Fondacija za razvoj ekonomske nauke Dragan Aleksić, Mihail Arandarenko, Galijina Ognjanov 28.10.2020. godine, str. 49

https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/Ex_post_analiza_Nacionalne_strategije_zaposljavanja_za_period_2011-2020.pdf

C) Finansiranje mera i programa zapošljavanja i radnog angažovanja

- **Samo 20-30% prikupljenih sredstava se troši na svrhe kojima su namenjena**

Podaci ukazuju i na to da su u posmatranom periodu kontinuirano smanjivana sredstava Fonda, sa inicijalnih 2,12 milijardi na 1,25 milijarde koliko iznose planirana sredstva tokom poslednjih pet godina, nezavisno od procenjenih potreba (Tabela 17). Ovaj nalaz se poklapa i sa nalazima u Strategiji zapošljavanja 2021-2026 gde se takođe napominje da su „sredstva koja se izdvajaju za finansiranje mera namenjenih nezaposlenim osobama sa invaliditetom i preduzećima za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom mogla biti značajno veća, posebno kada se sagledaju u odnosu na priliv sredstava u Budžetski fond za profesionalnu rehabilitaciju i podsticanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom (po osnovu obaveze zapošljavanja osoba sa invaliditetom ukoliko se poslodavci opredele da obavezu realizuju uplatom sredstava u Budžetski fond“⁷⁰.

U 2020. godini je objavljena Ex Post analiza prethodne Nacionalne strategije zapošljavanja za period 2011 – 2020⁷¹ koja ukazuje da je u posmatranom periodu došlo do značajnog povećanja uplaćenih sredstava na računu poreske uprave po osnovu obaveze poslodavaca, ali se nameće i pitanje po kom osnovu se insistira na obavezi poslodavaca da uplaćuju sredstva u budžetski fond, ukoliko se ta sredstva ne usmeravaju na ono čemu su namenjena. Naime, iako je došlo do povećanja opredeljenih sredstava za realizaciju mera AKTIVNE POLITIKE ZAPOŠLJAVANJA⁷², iz Budžetskog fonda je, za mere i aktivnosti usmerene ka podsticanju zapošljavanja i profesionalnoj rehabilitaciji osoba sa invaliditetom, opredeljen isti iznos.

- **Realizacija sredstava za aktivne mere politike zapošljavanja**

Izveštaji o realizaciji pokazuju da se finansijska sredstva izdvojena za aktivne mere politike zapošljavanja ne realizuju u potpunosti (Tabela 17.). Ranijih godina ovaj procenat je bio i manji a poslednjih godina, kako su se smanjila sredstva, tako se procenat realizacije povećao. Međutim, postoje indicije da postoji mogućnost neadekvatnog računovodstvenog vođenja aktivnih i pasivnih vremenskih razgraničenja (prenošenje obaveza iz godine u godinu) koja ili samo računovodstveno prikazuju nepotpunu realizaciju ili sprečavaju potpuno trošenje sredstava, što je svakako nešto što treba dalje istražiti.

- **Opterećenje za poslodavce može biti regresivno**

S obzirom da je kvota definisana po broju radnika a ne po npr. dobiti preduzeća i kako se uplaćuju u budžet polovinu prosečne bruto zarade, ovo znači da su srazmerno više opterećeni poslodavci koji zapošljavaju slabije plaćenu radnu snagu.

70 STRATEGIJA ZAPOŠLJAVANJA U REPUBLICI SRBIJI ZA PERIOD OD 2021. DO 2026. GODINE, „Službeni glasnik RS, br. 18/21 i 36/21 – ispravka), str. 31

71 EX POST ANALIZA NACIONALNE STRATEGIJE ZAPOŠLJAVANJA ZA PERIOD 2011-2020. godine, Fondacija za razvoj ekonomske nauke Dragan Aleksić, Mihail Arandarenko, Galjina Ognjanov 28.10.2020. godine, https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/Ex_post_analiza_Nacionalne_strategije_zaposljavanja_za_period_2011-2020.pdf

72 Vlada Republike Srbije (2019). Program ekonomskih reformi za period od 2019. do 2021. godine

8. Zaključci i preporuke

Glavni zaključci ove analize su da: **a) Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom nije u potpunosti implementiran** i da postoji još puno prostora da se u okvirima postojećeg zakonskog rešenja unapredi zapošljavanje osoba sa invaliditetom; **b) najmanje je urađeno za osobe procenjenim 3. stepenom radne sposobnosti;** **c) postoji pasivizacija osoba sa invaliditetom povezana sa davanjima socijalne zaštite** pre svega zbog straha od gubljenja tuđe nege i pomoći ali i realna nemogućnost klasičnog zaposlenja za korisnike invalidske ili porodične penzije **d) veza između socijalne zaštite i zapošljavanja je značajna i velika te je u nekim situacijama potreban multisektorski pristup.**

Ono što treba imati u vidu je da je ukupan broj osoba sa invaliditetom koji se realno mogu aktivirati mnogo manji nego što su obično brojke koje imamo u vidu. Naime, obično se govori o 8-10% populacije sa invaliditetom što je preko pola miliona stanovnika. Međutim, najveći broj osoba sa invaliditetom zapravo imaju invaliditet zbog starosti. Kada govorimo o ukupnom broju osoba sa invaliditetom koji su u radnom uzrastu koji je potencijal za aktivaciju, onda je to oko 70 hiljada onih u radnom uzrastu koji nisu ostvarili pravo na penziju, a među njima mlađih od 50 godina je bilo u 2011. oko 30 hiljada. Moguće da je ovaj broj još manji s obzirom da proces depopulacije u poslednjih 10 godina od poslednjih raspoloživih podataka iz Popisa stanovništva. Takođe, treba imati u vidu i vrlo nepovoljnu strukturu aktivnih, ali nezaposlenih osoba sa invaliditetom. Tipična nezaposlena osoba sa invaliditetom u Srbiji verovatno je starija od 30 godina, dugoročno je nezaposlena sa najviše srednjoškolskim obrazovanjem. Broj osoba sa invaliditetom koje se vraćaju na evidenciju Nacionalna služba za zapošljavanje povećava s vremenom, a broj onih koji se prvi put prijavljuju je sve manji.

SPECIFIČNE PREPORUKE ZA ZAPOŠLJAVANJE OSOBA SA INVALIDITETOM

Na kratak rok

- Informisanje osoba sa invaliditetom da u slučaju zaposlenja ne gube tuđu negu i pomoć
- Smanjivanje administrativne procedure vezane za prelazak iz jednog u drugi sistem nadoknade za dugotrajnu negu (tuđe nege i pomoći)
- Donošenje Pravilnika o radnim centrima
- Korišćenje sredstava Budžetskog fonda za svoju namenu
- Transparentno upravljanje Fondom od strane Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja kao što je i predviđeno, praćena finansijskim izveštajima
- Finansiranje radnih centara iz sredstava Fonda imajući u vidu da postoje slobodna sredstva
- Dodatna sredstva za preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju
- Proučiti da li je zaista realizacija sredstava za aktivne mere ispod plana i ako nije proceniti da li su potrebna dodatna sredstva

- Povećati iznose naknada za javne radove
- Promovisati fleksibilne forme zapošljavanja

Na srednji rok

- **Poseban pristup osobama sa invaliditetom koji se sada svrstavaju u 3. stepen radne sposobnosti** – redefinisane zapošljavanje uključujući i lišavanje poslovne sposobnosti (uvođenje delimične poslovne sposobnosti i mogućnost zapošljavanja ove grupe osoba sa invaliditetom). Za ovu grupu osoba sa invaliditetom je i potrebna najveća vrsta podrške i osmišljavanje programa, a do sada niti je dovoljno osmišljeno (zapravo ZPROSI nije i predvideo njihovo zapošljavanje) a i ono što jeste, nije sprovedeno u delo. Razmišljati o načinima na koji bi osoba sa invaliditetom trećeg stepena mogla da bude uključena na tržište rada.
- **Stručna rasprava oko radnih centara** – jako je važno što pre doneti Pravilnik da bi se osobe sa invaliditetom sa 3. stepenom radne sposobnosti mogle uključiti u društvenu zajednicu. Međutim, očigledno je da su radni centri ustanove koje su kombinacija i socijalne zaštite i zapošljavanja, te je potrebno stručno redefinisane radnog angažovanja i razlike sa radnom terapijom, pošto se stiče utisak da to koči otvaranje radnih centara. Međutim, obzirom da postoje neiskorišćena sredstva iz Budžetskog fonda, postoji jasan argument da se njihovo finansiranje vrši iz tog izvora.
- **Poslovno-tehnička saradnja poslodavaca sa preduzećima za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje** osoba sa invaliditetom se i dalje koristi u veoma malom broju slučajeva. Limit u iznosu od 20 prosečnih zarada na državnom nivou uspostavljen za privatne firme koje žele da nabave usluge ili proizvode od ovih preduzeća je možda previsok i trebalo bi da bude pretresen sa relevantnim ključnim akterima i nakon toga precizno prilagođen.
- **Procena radne sposobnosti**
 - Potrebna je dosledna primena i izmene Pravilnika o bližem načinu, troškovima i kriterijumima za procenu radne sposobnosti i mogućnosti zaposlenja i održanja zaposlenja osoba sa invaliditetom: 1) Procenu radne sposobnosti potrebno je obavljati u radnom okruženju osoba sa invaliditetom - radnoj sredini u kojoj osobe sa invaliditetom obavlja svoj posao; 2) Medicinski izveštaji treba da budu samo jedan od segmenata na kojima se zasniva donošenje rešenja o proceni radne sposobnosti; 3) Potrebno je da se radna sposobnost osoba sa invaliditetom procenjuje u odnosu na konkretan posao za koji treba da bude angažovana kod poslodavca, odnosno za poslove koje je već obavljala.
 - Detaljnija razgraničenja stepena invaliditeta koji se koriste za procenu radne sposobnosti bi bila od pomoći pri određivanju adekvatnih mera.
 - Ukrštanja komisije sa NZS radi kreiranja profila, orijentacija ka klijentu u smislu individualnog pristupa svakom korisniku. Potrebni su dodatni naponi kako bi se pažljivo targetirale specifične podgrupe osoba sa invaliditetom na osnovu starosti, nivoa obrazovanja, dužine nezaposlenosti, ali i po tipu invaliditeta i oblicima podrške koji su im potrebni kako bi tražili posao i ekonomske prilike na ravnopravnoj osnovi sa drugima. Ovo će možda zahtevati unapređenje dizajna i precizno prilagođavanje postojećih programa ili uvođenje novih.

- **Aktivne mere zapošljavanja**

- Upravljanje svakim slučajem zasebno i pristup sa fokusom na klijenta su potrebni kako bi se stekao uvid u istoriju zapošljavanja svakog pojedinačnog korisnika kroz mere aktivne politike zapošljavanja. Samo uz pomoć praćenja individualnih korisnika tokom dužeg vremenskog perioda je moguće utvrditi u kom su programu/kojim programima učestovali, koliki su resursi bili investirani u poboljšanje zapošljivosti ovih osoba, kao i pravi efekat sa aspekta njihovog statusa na tržištu rada.
- Subvencijama za zarade osoba sa invaliditetom bez radnog iskustva produžiti trajanje mere i/ili uvesti neki modalitet, npr. nakon godinu dana mera prestaje na par meseci pa se nastavlja i/ili se smanjuje postepeno subvencija pa sveukupno traje bar 2 godine.
- Potrebni su dodatni naponi kako bi se pažljivo targetirale specifične podgrupe osoba sa invaliditetom na osnovu starosti, nivoa obrazovanja, dužine nezaposlenosti, ali i po tipu invaliditeta (i obilicima podrške koji su im potrebni kako bi tražili posao i ekonomske prilike na ravnopravnoj osnovi sa drugima). Ovo će možda zahtevati unapređenje dizajna i precizno prilagođavanje postojećih programa ili uvođenje novih.

- **Razvoj usluga socijalne zaštite**

- Razvoj pre svega postojećih usluga za samostani život osoba sa invaliditetom
- Potrebno je proširiti spektar usluga tako da se ona proširi i na osobe sa intelektualnim smetnjama, osoba sa invaliditetom sa lakšim telesnim invaliditetom i slično.

- **Neophodan je multisektorski pristup** usled snažne veze između socijalne zaštite i zapošljavanja.

- **Preispitati pravila finansiranja** vezana za obavezu zapošljavanja osoba sa invaliditetom (kvotni sistem i penale), ne narušavajući nužno princip prihodne neutralnosti⁷³.

- **Posebna pažnja treba da bude na mladim osobama sa invaliditetom koje izlaze iz sistema obrazovanja.**

OPŠTE PREPORUKE

- Uskladiti institut potpunog lišenja poslovne sposobnosti sadržanog u Porodičnom zakonu koji nije u skladu sa Konvencijom UN.
- Sadašnju Komisiju penzijsko invalidskog osiguranja fonda treba reformisati i napraviti novu instituciju tipa Nacionalnu agenciju za veštačenje ili posebnu Komisiju za procenu radne sposobnosti.

73 Ex post Strategija

- Intenzivirati rad na uklanjanju barijera koje otežavaju pristup javnim objektima i površinama, prevozu, informacijama, komunikacijama i drugim javnim uslugama⁷⁴.
- Redizajniranje novčanih davanja sistema dugotrajne nege, konkretno preispitivanje dva sistema iz osiguranja i budžeta.
- Promišljanje i eventualno redizajniranje sistema obezbeđenja dohotka za osobe sa invaliditetom. Uvođenje i nekog novčanog davanja tipa lične invalidnine koje je namenjeno i osobama sa invaliditetom sa urođenim invaliditetom ili invaliditetom stečenim pre zaposlenja.
- Veza sa obrazovanjem je od izuzetnog značaja, te bi posebnu pažnju trebalo posvetiti pristupu obrazovanja za osobe sa invaliditetom, kao i tranziciji od škole do posla. Obrazovne institucije bi trebalo prilagoditi osobama sa invaliditetom kako bi im se obezbedile jednake mogućnosti za obrazovanje, jer u suprotnom to može rezultirati manjkom prilika i nesigurnijim položajem na tržištu rada.

ULOGA LOKALNE SAMOUPRAVE

Politike zapošljavanja osoba sa invaliditetom kao i prepreke za njihovo zapošljavanje su najčešće u domenu nacionalnog nivoa. I pored toga, uloga lokalne samouprave može biti značajna u sledećim domenima:

- Uklanjanje barijera koje otežavaju pristup javnim objektima i površinama, prevozu, informacijama, komunikacijama i drugim javnim uslugama su veoma često u nadležnosti lokalnih vlasti
- Identifikovanju osoba sa invaliditetom koje predstavljaju potencijal za aktivaciju i jačanje udruženja osoba sa invaliditetom
- Zagovaranje i informisanje o pravima i potrebama osoba sa invaliditetom
- Stavljanje osoba sa invaliditetom u fokus LAPZ-ova
- Ukrštanje sredstava za mere aktivne politike zapošljavanja predviđanih LAPZ tamo gde je to trenutno potrebno, pogotovo za mere kao što su subvencije i za koje izgleda postoje liste čekanja.
- Kada se otklone prepreke sa nacionalnog nivoa, uloga jedinica lokalne samouprave može biti značajna i kod osnivanja radnih centara, obezbeđenje prostora i ostalih uslova za njihovo osnivanje i sl.

⁷⁴ Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, "Poseban izveštaj o diskriminaciji osoba sa invaliditetom u Srbiji, Beograd, 2013, http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Poseban%20izvestaj%20-%20osobe%20sa%20invaliditetom%20FINAL%209.5.2013.pdf;

DALJA ISTRAŽIVANJA NA TEMU ZAPOŠLJAVANJA OSOBA SA INVALIDITETOM

Kada su u pitanju potrebna dalja istraživanja nekoliko je sugestija:

- Potrebno je pratiti i podatke o zapošljavanju osoba sa invaliditetom. Od 2022. godine ovaj podatak se prati u CROSO, ali ne postoji obaveznost za preduzeća tako da nemamo precizne podatke koliko je osoba sa invaliditetom zaposleno.
- Neophodno je istražiti prirodu nedovoljne računovodstvene realizacije mera aktivne politike zapošljavanja.
- Iako je tokom čitavog posmatranog perioda bilo više nezaposlenih muškaraca nego žena, od 2010. je broj muškaraca opao, a žena porastao. Razlozi za ovu promenu nisu jasni, i možda bi vredelo detaljnije ih istražiti.
- Analizirati razloge jako malog procenta aktivnih nezaposlenih osoba sa invaliditetom sa evidencije u filijali Grad Beograd.
- Čini se da nedostaju procene neto uticaja svakog pojedinačnog programa, posebno onih sa velikim brojem korisnika, a koje su neophodne za shvatanje njihovog stvarnog efekta na zapošljavanje i zapošljivost osoba sa invaliditetom.
- Praćenje zasebnih statističkih podataka po tipovima problema i stepenima invaliditeta bi mogli da budu korisni za praćenje efekata mera i određivanje koje su delotvorne, a koje ne.
- Bilo bi korisno znati i koliko je osoba pretrpelo povrede na radu u cilju unapređenja bezbednosti i zdravlja na radu, kao i povezati se sa evidencijom teških povreda na radu kako bi se utvrdio broj radnika koji su zadobili trajni invaliditet.
- Trebalo bi napraviti jasnu razliku između osoba sa invaliditetom koji su zaista aktivni tražioci posla i onih koji to nisu. Broj povrataka na registar Nacionalne služba za zapošljavanje može biti prvi parametar za razdvajanje, a isto tako bi bilo značajno videti zašto se vraćaju na registar. Sve skupa, ova diferencijacija osoba sa invaliditetom bi omogućila i preciznije targetiranje mera, a u krajnjoj liniji i njihov veći efekat.
- Anketa osoba sa invaliditetom koji su bili korisnici mera subvencije i/ili drugih programa i bili zaposleni, ali nisu uspeali da zadrže status zaposlenih lica šta su najveće prepreke za zapošljavanje „za stalno“.

Literatura

Brochure: Disability-inclusive social protection: Geneva, ILO. https://www.google.com/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=0CAIQw7AJahcKEwjQz-ey1lyAAxUAAAAAHQAAAAAQAg&url=https%3A%2F%2Fwww.social-protection.org%2Fgimi%2Fgess%2FressourcePDF.action%3Fid%3D57730&psig=AOvVaw2PLgCin3bMDi_CGDIdGIHp&ust=1689371166251603&opi=89978449

Milan M. Marković, "Osobe sa invaliditetom u Srbiji", Republički zavod za statistiku, Beograd, 2014

Protić, J. (2022). Effectiveness of the quota system for employment of Persons with Disabilities in Serbia in Ljubinka Kovačević, Dragica Vujadinović, Marco Evola (eds). Intersectional discrimination of women and girls with disabilities and means of their empowerment

Informator o zapošljavanju osoba sa invaliditetom kroz socijalno preduzetništvo, Lea Šimoković, Ivona Gvozdenović, Dragana Ćirić Milovanović, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, 2011. <https://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2013/03/informator.pdf>

Matković, G. i Stranjaković, M. (2020). Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Republici Srbiji. Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije

Milanović, M. (2014). U POTRAZI ZA SIGURNOŠĆU - Perspektive zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Beograd, Forum mladih sa invaliditetom.

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, "Poseban izveštaj o diskriminaciji osoba sa invaliditetom u Srbiji, Beograd, 2013, http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Poseban%20izvestaj%20-%20osobe%20sa%20invaliditetom%20FINAL%2009.5.2013.pdf

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, "Poseban izveštaj poverenika za zaštitu ravnopravnosti o diskriminaciji u oblasti rada i zapošljavanja" Beograd, 2019 <https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2023/03/12-19.pdf> Str. 109

Regional Cooperation Council, "Professional rehabilitation and employment of Persons with Disabilities in Serbia", Sarajevo, 2017, <https://www.esap.online/download/docs/Host%20Country%20Case%20Study%20Employment%20of%20PWDs%20in%20Serbia.pdf/c8852cc86855f0259ee11e64463a446f.pdf>

Komitet UN za prava osoba sa invaliditetom. Inicijalni izveštaj o primeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom <https://www.minijmpdd.gov.rs/lat/medjunarodni-ugovori-crdp.php>

Stanić, K. (2023). Dugotrajna nega u Srbiji. Zbornik radova sa skupa Budućnost starenja, Beograd: SANU (u pripremi)

Stanić, K., & Matković, G. (2022). Overview of Social Protection in Serbia: Current Perspectives and Challenges. In Żakowska and Domalewska (eds). Social Security in the Balkans—Volume 3, 27-49. Brill

Zakoni, podzakonski akti i strateška dokumenta

Ex post analiza Nacionalne strategije zapošljavanja za period 2011-2020. godine, Fondacija za razvoj ekonomske nauke Dragan Aleksić, Mihail Arandarenko, Galjina Ognjanov
28.10.2020. godine

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom "Sl. glasnik RS", br. 36/2009, 32/2013

Zakon o radu, Sl. glasnik RS", br. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - US, 113/17, 95/18 – dr. propis

Zakon o socijalnom preduzetništvu, <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-socijalnom-preduzetnistvu.html>

Zakon o penzijsko invalidsko osiguranju

Zakon o socijalnoj zaštiti, Sl. glasnik RS", br. 24/2011

Pravilnik o načinu praćenja izvršavanja obaveze zapošljavanja osoba sa invaliditetom i načinu dokazivanja izvršenja te obaveze ("Sl. glasnik RS", br. 101/2016)

<https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-nacinu-pracjenja-izvršavanja-obaveze-zaposljavanja-osoba-invaliditetom.html>

Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite ("sl. glasnik RS", br. 42/2013, 89/2018 i 73/2019)

Pravilnika o bližem načinu, troškovima i kriterijumima za procenu radne sposobnosti

Akcioni plan za sprovođenje strategije unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u republici srbiji za period od 2020. Do 2024. Godine, u periodu od 2021. Do 2022. Godine ("Sl. glasnik RS", br. 37/2021)

http://demo.paragraf.rs/demo/combined/old/t/t2021_04/sg_037_2021_001.htm

Strategija zapošljavanja u Republici Srbiji za period od 2021. do 2026. godine "Službeni glasnik", br. 18/21 i 36/21 – ispravka https://www.nsz.gov.rs/live/digitalAssets/15/15855_strategija_zaposljavanja_u_rs_2021-2026.pdf

ANEKS – LISTA INTERVJUISANIH INSTITUCIJA

Komitet UN za prava osoba sa invaliditetom

Međunarodna organizacija rada

Savez za cerebralnu i dečiju paralizu Srbije

Savez za cerebralnu i dečiju paralizu Beograd

Koalicija za razvoj solidarne ekonomije

Ministarstvo za rad, zapošljavanja, boračka i socijalna pitanja

Nacionalna služba za zapošljavanje

Ministarstvo za rad, zapošljavanja, boračka i socijalna pitanja

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti

Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije

Roditelji mlade osobe sa invaliditetom

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

FORUM MLADIH SA INVALIDITETOM
YOUTH WITH DISABILITIES FORUM

smart
KOLEKTIV